Tiziana Terranova, *After the Internet, Digital Networks between Capital and the Common,* MIT Press, 2022.

Μετάφραση
Γιώργος Προδρόμου

Επιμέλεια και διόρθωση
Γιάννης Σιγλίδης

Επιμέλεια έκδοσης
Ilan Manouach

©2023 Τοποβόρος
www.topovoros.gr

Περιεχόμενα

005 Εισαγωγή (2022)

051 Η νέα οικονομία, η χρηματιστικοποίηση και η κοινωνική αναπαραγωγή στην εποχή του Web 2.0 (2009)

077 Η Προσοχή, η οικονομία και ο εγκέφαλος (2012)

107 Τυπικές ψυχοπαθολογίες του γνωσιακού καπιταλισμού (2013)

141 Επίθεση της κόκκινης στοίβας! Οι αλγόριθμοι, το κεφάλαιο και η αυτοματοποίηση των Κοινών (2014)

173 Μια νεομοναδολογία της κοινωνικής παραγωγής (μνήμης) (2016)

211 Πρόλογος για το Project 2501: Η ομιλία μίας τεχνητής νοημοσύνης (2016)

215 Project 2501: Η ομιλία μίας Τεχνητής Νοημοσύνης (2020)

Εισαγωγή

Στις αρχές του 2020 ο κόσμος στάθηκε (ξαφνικά και για λίγο) ακίνητος, απέναντι σ'αυτή την πρώτη πλανητική επιδημία θυμηθήκαμε πως νιώθεις όταν σου μιλάνε, απειλητικά, για πυρηνικούς πολέμους: τα Χρόνια της Επιτάχυνσης ήταν πλέον παρελθόν. Στη δεύτερη αυτή δεκαετία του 21ου αιώνα, είδαμε να φτιάχνεται, εντελώς απότομα, μπροστά μας μια παγκόσμια υποδομή – που έφερε με πρωτοφανείς όρους κοντά τις τεχνολογίες επικοινωνίας, υπολογισμού,[1] διασύνδεσης και σχεδιασμού. Η υποδομή αυτή, που στις μέρες μας αποτελεί την κυρίαρχη μορφή ψηφιακής διασυνδεσιμότητας, δεν μοιάζει καθόλου με αυτό που, τις προηγούμενες δεκαετίες, αποκαλούσαμε «ίντερνετ»: φαίνεται να είναι ένα σύμπλεγμα online υπηρεσιών που βρίσκονται υπό ιδιωτική ιδιοκτησία και λέγονται «πλατφόρμες».[2] Ένα Εταιρικό Σύμπλεγμα Πλατφορμών (ΕΣΠ) [Corporate Platform Complex, CPC], που κυβερνάται από μια χούφτα μεγάλων και ισχυρών εταιριών (που είναι επίσης γνωστές ως Big Tech), οι Google/Alphabet,

1. [**ΣτΜ**] «computation» στο πρωτότυπο. Χρησιμοποιείται η απόδοση υπολογισμός, παρά τις ελλείψεις της.
2. Βλ. Nick Srnicek, *Platform Capitalism*, Κέμπριτζ, Ηνωμένο Βασίλειο και Maiden, Μασσαχουσέττη, Polity Press, 2017· και Geert Lovink, *Stuck on the Platform: Reclaiming the Internet*, Άμστερνταμ, Valiz Publishers, 2022.

Amazon, Apple, Facebook/Meta, Microsoft, Alibaba και Tencent. Το Εταιρικό Σύμπλεγμα Πλατφορμών απέκτησε μεγάλη ισχύ, από τη στιγμή που τα συμφέροντά του προωθήθηκαν την περίοδο της πανδημίας. Το 2020 και 2021, ενόσω η παγκόσμια οικονομία γνώριζε μια συνολική συρρίκνωση, ο πλούτος του ΕΣΠ εκτοξευόταν: ο περιορισμός στο σπίτι και η απαγόρευση κυκλοφορίας μας ανάγκασαν να βασιστούμε (όσο ποτέ άλλοτε) στη ψηφιακή διασυνδεσιμότητα. Είναι αλήθεια ότι το λεγόμενο «ψηφιακό κύμα του 2020» δεν αύξησε απλά τον πλούτο των Big Tech, αλλά βοήθησε να ανοίξουν παράλληλα και νέες αγορές (τηλεσυνδιάσκεψης, εκπαίδευσης εξ αποστάσεως) και τους έστρωσε το δρόμο για να επεκταθούν περισσότερο. Η Metaverse, π.χ., παρουσιάστηκε το 2021 από την τέως Facebook, θέτοντας ως στόχο να διατηρήσει στην καθημερινότητά μας την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, εργασία, κοινωνικοποίηση και το gaming, μια συνθήκη που γνωρίσαμε στα χρόνια της Covid-19– η επιδίωξη αυτή βασίζεται σε ένα όραμα που θέλει να δημιουργήσει μια κρυπτοοικονομική, επαυξημένη/ψηφιακή πραγματικότητα στο πρότυπο της Pixar, που θα καταργήσει τη διάκριση ψηφιακού και πραγματικού.

Αν στρέψουμε το βλέμμα στους τεχνολογικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς μετασχηματισμούς της ψηφιακής δικτύωσης, μπορούμε να καταλάβουμε με ποιο τρόπο μετατοπιζόμαστε από το «ίντερνετ» στο ΕΣΠ: το ίντερνετ δεν μοιάζει καθόλου με αυτό που γνωρίσαμε κάποτε. Βλέπουμε μια ολική μετατόπιση που μας απομακρύνει από το ίντερνετ (από αυτό το σύνολο διαλειτουργικών πρωτόκολλων δικτύων, που ελεγχόταν από δημόσιες ή/και εθελοντικές μη-κυβερνητικές οργανώσεις) καθώς οι ψηφιακές κοινότητες περιφράζονται και στη θέση τους εγκαθιδρύονται ισχυρές μορφές ιδιοκτησίας που ελέγχουν τα δεδομένα, τα λογισμικά προγράμματα και τις υποδομές. Το ΕΣΠ, σε τεχνικό επίπεδο, οικοδομεί μια πολύ ισχυρότερη μορφή συγκεντρωτισμού καθώς μετατοπίζει το αρχιτεκτονικό πρωτόκολλο των σχέσεων ομοτιμίας [peer-to-peer][3] του ίντερνετ από το συμβολικό κέντρο του ψηφιακού κόσμου, στη δομή υπολογισμού του cloud– αυτή είναι μια ανάλογης φύσης μετάβαση όπως ήταν αυτή από τους υπολογιστές desktop στις κινητές συσκευές. Η αυτοματοποίηση έφτασε σε τεράστια επίπεδα επέκτασης, με αποτέλεσμα να αξιοποιεί τα δεδομένα που παράγουμε όταν αλληλεπιδρούμε ως χρήστριες στις πλατφόρμες– μια κίνηση που παίζει σημαντικό ρόλο στην ανασυγκρότηση προγραμμάτων τεχνητής νοημοσύνης που, αυτή τη στιγμή, χρησιμοποιούνται για τη μηχανική εκμάθηση.

Εφόσον λειτουργούν σε ένα βιομηχανικό περιβάλλον που ευνοεί υψηλούς βαθμούς συγκεντρωτισμού, οι τεχνολογικές υποδομές δημόσιου ή μη-κερδοσκοπικού χαρακτήρα άλλαξαν τη δομή τους ριζικά καταφέρνοντας να αυξήσουν την επιχειρηματική τους δραστηριότητα σε γιγαντιαία ύψη· από τη στιγμή που διαπερνά όλα τα επίπεδα της ψηφιακής δικτύωσης, ο οικονομικός αυτός μετασχηματισμός

3. [**ΣτΜ**] Ακολουθώντας πιο διαδεδομένη στα ελληνικά μετάφραση του όρου, το peer αποδίδεται ως ομότιμο. Στο παρόν βιβλίο συναντάμε τρεις διαφορετικές χρήσεις αυτού του όρου. 1) Αναφέρεται στο peer-to-peer (p2p), δηλαδή στη δικτύωση κόμβων που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους στη βάση της ομοτιμίας, 2) στην ομότιμη παραγωγή (peer production), στην παραγωγή αξίας μέσα από τη χρήση υλικών ή άυλων μέσων και σχέσεων, όπου τα συμμετέχοντα συσχετίζονται στη βάση της ομοτιμίας (συναντιέται τόσο σε ψηφιακά όσο και σε άλλα δίκτυα που παράγουν αξία) και 3) στο peer με την έννοια του ατόμου που είναι ομότιμο με ένα άλλο.

είναι παντού πρόδηλος. Για να αποκτήσει κανείς προβάδισμα σ'αυτή την κούρσα, η ιλιγγιώδης ταχύτητα της οποίας προκαλεί διαρκώς αναταράξεις στις αγορές (π.χ., στις αγορές μεταφορών, τουρισμού και διανομής φαγητού), πρέπει να διασφαλίσει μια στενή σχέση με το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο (από τους επενδυτές-αγγέλους[4] και το «τολμηρό κεφάλαιο»[5] μέχρι τις χρηματοπιστωτικές αγορές όπως αυτές διαμορφώνονται μετά από τις προσφορές του δημοσίου). Τα δίκτυα αυτά επιτρέπουν στις πλατφόρμες να δημιουργούν μονοπώλια, που υποστηρίζουν διάφορα «οικοσυστήματα» οικονομικών παραγόντων. Οι παράγοντες αυτοί καταφέρνουν να διατηρήσουν τη θέση τους μόνο μέσα από την ανάπτυξη σχέσεων εξάρτησης με μεγαλύτερους φορείς-ένα μοντέλο που αρχικά προώθησαν τα προγράμματα AdSense και AdWord της Google, που πλέον όμως έχει διαδοθεί περισσότερο από το Amazon Marketplace, το Android Play και το Apple App Store, αλλά και από εταιρείες όπως η Uber και η Airbnb.

Από την οπτική της κουλτούρας των δικτύων, η μορφή του τυπικού «υποκειμένου» γνώρισε μεγάλη

4. [**ΣτΜ**] «angel investor» στο πρωτότυπο, θεωρούνται όσοι επενδυτές επενδύουν με σκοπό τη δημιουργία μιας μικρής ή startup εταιρείας. Αυτές οι επενδύσεις θεωρείται πως δίνουν τη δυνατότητα ίδρυσης εταιριών μικρού μεγέθους, που χωρίς την υποστήριξη «μεγαλοεπενδυτών» δεν θα μπορούσαν να δημιουργηθούν.

5. [**ΣτΜ**] Έχει επικρατήσει η απόδοση του Venture capital ως «κεφάλαιο επιχειρηματικών συμμετοχών», καθώς κυριολεκτικά περιγράφει την επένδυση κεφαλαίου από μεγαλοεπιχειρηματίες, που τους εξασφαλίζει τη συμμετοχή σε πιο μικρές και καινούργιες εταιρείες που θεωρείται πως έχουν πιθανότητες μεγάλης κερδοφορίας-εισόδου στις αγορές. Κυριολεκτικά το venture σημαίνει εξώθηση, τόλμημα ή εκστρατεία και στα ελληνικά έχουν προταθεί επίσης οι αποδόσεις: καινοτόμο κεφάλαιο ή κεφάλαιο επιχειρηματικού κινδύνου (στη λογική ότι είναι μια επένδυση με αυξημένο δείκτη ρίσκου).

μεταβολή. Ο χρήστης ως «αφέντης της μηχανής» ή ως ο «πρώτος έποικος που κατοίκησε σ'αυτό το ηλεκτρονικό σύνορο» ακολουθεί μια φθίνουσα πορεία που δεν μπορεί να αντιστραφεί. Αυτό που έρχεται να τον αντικαταστήσει δεν είναι καθόλου καθησυχαστικό. Δεδομένου ότι τα συμπεριφορικά σημεία διεπαφής που σκόπευαν να αυξήσουν την εμπλοκή μας στο δίκτυο άρχισαν να διαφθείρουν τη συλλογική νόηση (καθώς οι ψευδείς ειδήσεις, οι θεωρίες συνωμοσίας και η ρητορική μίσους διαδίδονται όλο και πιο εύκολα),[6] φαίνεται ότι επικρατεί η άποψη που υποστηρίζει ότι ο «χρήστης εθίζεται» σε αυτές τις μορφές λόγου. Η ηρωική μορφή της «χάκερ» δεν βρίσκεται πλέον στο προσκήνιο, καθώς αντικαθίσταται από τον «influencer»: αυτός είναι το επίκεντρο της υποκειμενοποίησης. Απέναντι στην απειλή του Πλήθους (μια μορφή εσωτερικής διαφοράς και ετερογένειας), ξεπροβάλλει για άλλη μια φορά το φάντασμα του Λαού-καταφέρνει, για εφήμερο χρονικό διάστημα, να ενωθεί, όμως τον περισσότερο καιρό είναι πολωμένος και διαιρεμένος, εκτός αν συμμετέχει στον απόλυτο εθνικιστικό πόλεμο που διεξάγεται ενάντια στους Άλλους λαούς ή αν χτίζει σύνορα για να προστατευτεί απ'αυτούς.[7]

Σύμφωνα με τη Hito Steyerl, αυτό που κάποιες φορές ονομάζουμε «ίντερνετ» έχασε, για όλους αυτούς τους λόγους, το νόημά του· δεν αποτελεί, δηλαδή, «κάποια δυνατότητα», δεν είναι καινούργιο, ούτε συναρπαστικό και δεν μπορεί να μας υποσχε-

6. Βλ. Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism*, Νέα Υόρκη, Public Affairs, 2018.

7. Βλ. Paulo Gerbaudo, *The Great Recoil: Politics After Populism and the Pandemic*, Λονδίνο, Verso Books, 2021.

θεί ένα καλύτερο μέλλον.[8] Είναι μια τεχνολογία *κατάλοιπο*,[9] που διατηρεί την επιδραστικότητά της, όμως πλέον είναι λιγότερο ευδιάκριτη και κατανοητή απ'ότι παλιότερα. Υπάρχει, αλλά κάπου στο ενδιάμεσο· είναι υπαρκτό, αλλά το λαμβάνουν σε ελάχιστο βαθμό υπόψη τους οι μεγάλες και πανίσχυρες αυτές οντότητες που ξεπροβάλλουν πάνω στα συντρίμμια

8. Βλ. Hito Steyerl, «Too Much World: Is the Internet Dead?», *e-Flux Journal*, (Νοέμβριος 2013): σελ. 1.

9. [**ΣτΜ**] Residual στο κείμενο. Όπως σημειώνεται και στην επόμενη παραπομπή της Terranova, είναι ένας όρος που αντλείται από τον R. Williams. Το «κατάλοιπο», με τα λόγια του συγγραφέα, δεν ταυτίζεται με το «αρχαϊκό», με αυτό δηλαδή που έχει «ξεμείνει» από το παρελθόν και αντιστέκεται στους ευρύτερους ιστορικούς μετασχηματισμούς που λαμβάνουν χώρα. Αποτελεί μάλλον μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης, έναν περισσότερο ή λιγότερο αναγνωρισμένο θεσμό, ή/και απλά μια μορφή ζωής και έναν τρόπο πολιτισμικής οργάνωσης των κοινωνικών ή κοινοτικών σχέσεων, η οποία μέσα από μια (λίγο ή πολύ ανοικτή) σύγκρουση με μια μορφή εξουσίας ή την κυριαρχία (π.χ. Κράτος, άλλος θεσμός ή εταιρεία) ενσωματώνεται. Ένα παράδειγμα που φέρνει ο Williams είναι η «οργανωμένη θρησκεία»: κάποια στοιχεία της (πολιτισμικά, οικονομικά κ.ά.) συνεχίζουν να υπάρχουν, καθορίζοντας τόσο τις πεποιθήσεις, όσο και την υλική οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων για μια (σχετικά μικρή, όχι πάντως κυρίαρχη) μερίδα ανθρώπων, ωστόσο αυτή αποτελεί ένα «κατάλοιπο». Εφόσον δεν έχει «αφομοιωθεί» πλήρως, δεν έχει γίνει κομμάτι της «σάρκας του Κυρίαρχου», παραμένει σε μια σχέση έντασης με το κυρίαρχο. Με αυτή την έννοια ορίζεται το ίντερνετ ως κατάλοιπο. Χωρίς να αποτελεί απλά έναν «μουσειακό» τρόπο διασύνδεσης, ούτε ένα σύνολο ιδεών, καταφέρνει ακόμα και σήμερα, αξιοποιώντας την (οντολογία της) κοινωνική(ς) συνεργασία(ς) που το δομεί, να οργανώνει τις υλικές, αλλά και επιθυμητικές σχέσεις μας στα δίκτυα φέρνοντας μια δυνατότητα ξεπεράσματος αυτού που ορίζεται ως «γνωσιακός καπιταλισμός». Στο τελευταίο κεφάλαιο, όπου διαμορφώνεται η ιδέα της Terranova για το «μετακαπιταλιστικό Κοινό», βλέπουμε ότι η «κόκκινη στοίβα» διαμορφώνεται (μεταξύ άλλων) εφόσον το «ίντερνετ ως κατάλοιπο» συναντήσει άλλες μορφές «κοινωνικής συνεργασίας» που αναδύονται στο πλαίσιο του ψηφιακού καπιταλισμού ή καπιταλισμού της πλατφόρμας.

του.[10] Τα πρότυπα και τα πρωτόκολλα που αναπτύχθηκαν με σκοπό να μετατρέψουν το ίντερνετ σε δημόσιο και ανοικτό δίκτυο είναι ακόμα σε λειτουργία, θάβονται όμως όλο και πιο πολύ κάτω από το παχύ στρώμα που απλώνουν τα εταιρικά δίκτυα. Οι αυτόχθονες υποκουλτούρες του ίντερνετ, που δημιουργήθηκαν τις δεκαετίες του '80 και '90, μεταφέρθηκαν στα υπόγεια, συναντιούνται στο λεγόμενο dark web, στα τσατ του IRC, σε φόρουμ, σε πειρατικά δίκτυα ανταλλαγής αρχείων, σε ιστοσελίδες χωρίς plugins κοινωνικής δικτύωσης, σε πλέγματα που ενώνουν τα δίκτυα και τα wikis και σε χαοτικά πληροφοριακά περιβάλλοντα ασφαλών και κρυπτογραφημένων εφαρμογών ανοικτού λογισμικού ανταλλαγής μηνυμάτων.

Όπως θα διατυπωνόταν από Μαρξιστική σκοπιά, οι καινούργιοι ιδιοκτήτες του ψηφιακού κόσμου απλώνουν τα πλοκάμια τους για να εξορύξουν τα δεδομένα που παράγουν οι χρήστριες, έχουν, δηλαδή, *υπαγάγει* το ίντερνετ· το μετατρέπουν, το περικλείουν και το ενσωματώνουν, χωρίς όμως να εξαντλούν ή να διαλύουν την αξία του. Λόγω της υπαγωγής του, το ίντερνετ δεν είναι νεκρό, αλλά αθάνατο· είναι μια φαντασματική παρουσία που στοιχειώνει το ΕΣΠ, ένα φάντασμα (μια ελπίδα, μια δυνατότητα) που χάθηκε. Συγκεντρώνοντας τον έλεγχο περισσότερο στα χέρια του, το ΕΣΠ παραγκωνίζει όλο και πιο πολύ αυτό το φάντασμα του ίντερνετ. Την ίδια ώρα είναι όμως στοιχειωμένο από αυτή την (αισθητή) προσδοκία που φέρει μαζί του, εφόσον δημιουργεί

10. Ο κριτικός λογοτεχνίας Raymond Williams έχει προτείνει τον ορισμό των εννοιών κατάλοιπο [residual], κυρίαρχο [dominant] και αναδυόμενο [emergent] στο βιβλίο του *Marxism and Literature*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1978, τους οποίους χρησιμοποιεί, επίσης, η Lisa Lowe στο *The Intimacies of Four Continents*, Ντάραμ, Βόρεια Καρολίνα, Duke University Press, 2015.

πρωτόγνωρες μορφές για το πως διανέμεται η εξουσία της γνώσης, της κατανόησης, του συντονισμού και της λήψης αποφάσεων. Οι πλατφόρμες απαιτούν την υπογραφή συμβολαίων («όροι και προϋποθέσεις»), αποκτώντας μια κυρίαρχη εξουσία που τους επιτρέπει να ακυρώνουν, να αποβάλουν, να αποκλείουν και να ακυρώνουν τα άτομα ή τις ομάδες που δεν συμμορφώνονται με τους κανόνες τους. Το φάντασμα του ίντερνετ μας προσφέρει, από την άλλη, μια δυνατότητα να συνδεθούμε μεταξύ μας, χρησιμοποιώντας τεχνικά εργαλεία που μας επιτρέπουν να μην μεταβιβάζουμε την ιδιοκτησία των δεδομένων μας ή τον έλεγχο χρήσης (του ίντερνετ) σε τρίτους. Ενώ οι πλατφόρμες επιβάλλουν (με αυστηρούς όρους) μια ασυμμετρία ανάμεσα στους διακομιστές και στους πελάτες, το ίντερνετ, αντίθετα, αποτελεί έναν τόπο όπου κάθε κόμβος είναι ισότιμος με κάθε άλλο. Το φάντασμα του ίντερνετ σχηματίζει μια εικόνα στο πέρασμά-του: Η δυνατότητα για μια νέα συλλογική νόηση, που αντιτίθεται στην «κουλτούρα διαλόγου» που επιβάλει το ΕΣΠ, υποβαθμίζοντας τις δομές δημόσιας συζήτησης καθώς υπολογίζει με μετρήσεις τον τρόπο συμμετοχής μας σε αυτές. Την ίδια ώρα που η οικονομία των πλατφορμών καθιστά τη ψηφιακή εργασία μια τυπική, αλλά και επισφαλή μορφή δουλειάς, το (αθάνατο) ίντερνετ μας δείχνει ότι η παραγωγή που βασίζεται στα κοινά είναι ανώτερη από την ιδιοκτησιακή λογική που χαρακτηρίζει τη συσσώρευση κεφαλαίου, όπως και ότι οι κοινωνικές (ηθικές, υπαρξιακές, αισθητικές) αξίες είναι ανώτερες από την απόλυτη εξουσία που ασκεί η νομισματική ή ανταλλακτική αξία.

Μια πολύ-πολύ σύντομη ιστορία των δικτύων

Η άνοδος του ΕΣΠ μας φανερώνει μια νέα στροφή στη (μεγάλης διάρκειας) ιστορία των δικτύων, καθώς ενσωματώνει με πρωτόγνωρο και επιταχυνόμενο τρόπο την επικοινωνία και τον υπολογισμό: την ικανότητά μας να συνδεόμαστε, να μεταδίδουμε πληροφορία, να υπολογίζουμε μέσα από μετρήσεις και να χρησιμοποιούμε τον ορθό λόγο. Μια αναλυτική εξέταση μας δείχνει ποια είναι τα τρία και πιο κύρια χαρακτηριστικά των δικτύων: 1) ιστορικά διαμορφώθηκαν μέσα από τα μαθηματικά σύμβολα, 2) αποτελούν αντικείμενα που μπορούμε να τα παρατηρήσουμε εμπειρικά και 3) είναι μηχανικά τεχνητά συστήματα. Ως αφηρημένο μαθηματικό δεικτικό σύμβολο, το δίκτυο είναι το γνωστικό πεδίο της θεωρίας γράφων. Η αφηρημένη φιγούρα του δικτύου είναι ο *γράφος*– «ένα μαθηματικό αντικείμενο που απαρτίζεται από σημεία, που ονομάζονται *κορυφές*, ή *κόμβοι*, και γραμμές, που λέγονται, επίσης, *ακμές* ή *σύνδεσμοι*, όπου αφαιρούν κάθε λεπτομέρεια... εκτός από... τη συνδεσιμότητα»– αυτό είναι το πιο επιτυχημένο και πιο παλιό παράδειγμα της *analysis situ* η οποία, σύμφωνα με τον Gottfried Leibniz, αποτελεί ένα γεωμετρικό φορμαλισμό του σχεσιακού χώρου.[11] Οι γράφοι των δικτύων εφαρμόζουν τις πρωταρχικές ιδιότητες της συνδεσιμότητας και του συνεχούς, που μετατρέπονται σε υπολογίσιμες ή υπολογιστικές ιδιότητες. Σύμφωνα με τις επιστήμον(ισσ)ες των δι-

11. Vincenzo De Rizi, «Analysis Situs, the Foundations of Mathematics and a Geometry of Space» στο *The Oxford Handbook of Leibniz*, (επιμ). Maria Rosa Antognazza, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2015. Mark Newman, Albert-László, και Duncan Watts, *The Structure and Dynamics of Networks*, Πρίνστον και Οξφόρδη, Princeton University Press, 2006, σελ. 1.

κτύων, το μαθηματικό αυτό αντικείμενο αναπαριστά παρατηρήσιμα εμπειρικά αντικείμενα (όπως συμβαίνει με τα κοινωνικά ή βιολογικά δίκτυα) που δρουν ως μέσα μετάδοσης πληροφορίας, που «εμφανίζονται με φυσικό τρόπο, δηλαδή, αποκεντρωμένα και χωρίς σχεδιασμό»· αυτό είναι ένα αντικείμενο που μπορεί να μελετηθεί (να υπολογιστούν δηλαδή οι ιδιότητές του) με τα εργαλεία τις θεωρίας γράφων.[12] Για το γνωστικό αυτό πεδίο, τα έμπειρα δίκτυα απαρτίζονται επίσης από *μηχανικά ή τεχνητά* δίκτυα, τα οποία «έχουν ένα συγκεκριμένο και συντεταγμένο σκοπό (δηλαδή: μεταφορές, διανομή ενέργειας, επικοινωνίες)... για να καταφέρει να εκπληρωθεί όμως απαιτείται η συμμετοχή πολλαπλών ανεξάρτητων παραγόντων και Αρχών».[13]

Τα δίκτυα δεν είναι οντότητες που μπορούν να ανακαλυφθούν με τη χρήση επιστημονικών μεθόδων, όπως υποστήριζε ο Friedrich Kittler· αντίθετα, συγκροτούνται μέσα από μια διαδικασία μαθηματικοποίησης (των δικτύων) που επιδίωξε να διαμορφώσει, μέσα από διαγράμματα, τη φυσική κίνηση μέσω ενός μηχανικά κατασκευασμένου δικτύου – όπως η «γέφυρα του Kiningsberg», που ήταν η πρώτη μαθηματική αποτύπωση της θεωρίας γράφων το 1736, που αφορούσε τα συστήματα γεφυρών και πως αυτά συνδέουν τα σημεία αυτής της πόλης που βρίσκεται στη νοτιότερη εκβολή της Ευρωπαϊκής ηπείρου.[14] Τα δίκτυα των δρόμων και οδών[15] αποτελούν, χωρίς

12. Mark Newman κ.ά., *The Structure and Dynamics of Networks*, σελ. 4.
13. *Αυτ.*
14. Βλ. Friedrich A Kittler, «The City Is a Medium», *New Literary History* 27, no. 4 (1996).
15. [**ΣτΜ**] «street» και «road» στο κείμενο. Διακρίνονται εφόσον το street αναφέρεται, περισσότερο, στο δίκτυο δρόμων που οικοδομείται ανάμεσα σε κτίρια (πόλη ή χωριό) που δημιουργεί παράλληλα και ένα

αμφιβολία, ένα πολύ σημαντικό παράδειγμα μηχανικών δικτύων, παράλληλα όμως μπορούμε να πούμε ότι τα συστήματα επικοινωνίας είναι κι αυτά εξίσου σημαντικά – και με την πάροδο του χρόνου γίνονται όλο και πιο σημαντικά. Παρ'ότι ένα φυσικό δίκτυο που αποτελείται από οδούς, δρόμους και γέφυρες είναι πάντοτε εφικτό να χρησιμοποιηθεί (ταυτόχρονα) και ως δίκτυο επικοινωνίας και ως δίκτυο για τη μεταφορά πληροφοριών, αυτή η τελευταία έχει όμως τη δική της διακριτή ιστορικότητα – η οποία περιλαμβάνει την αφαίρεση και την κωδικοποίηση πληροφορίας, που την καθιστά ένα σήμα που μπορεί να μεταδοθεί. Ίσως το πιο πρώιμο παράδειγμα αυτού του συστήματος πληροφόρησης να είναι το σύστημα παρατηρητηρίων που είχε αναπτυχθεί κατά τη διάρκεια της Ισλαμικής Χρυσής Εποχής τον 9ο αιώνα μ.Χ., το οποίο εκτιμάται ότι μπορούσε να μεταδίδει μηνύματα σε έκταση 2640 μιλιών, δηλαδή από τις ακτές της Αιγυπτιακής Αλεξάνδρειας μέχρι την Ισπανική/Μαροκινή πόλη Κέουτα, μέσα σε μόλις μια μέρα.[16]

Από τον 19ο αιώνα κι έπειτα, τα δίκτυα επικοινωνίας μπορούν να μεταδίδουν πληροφορίες με την ίδια ταχύτητα μετάδοσης που έχουν τα ηλεκτρικά και/ή ηλεκτρομαγνητικά σήματα (είτε με καλώδια είτε με τον αέρα) – όπως συμβαίνει με τον τηλέγραφο, την τηλεφωνία, το ραδιόφωνο και την τηλεόραση. Τα ψηφιακά δίκτυα εξαρτώνται από τον ηλεκτρισμό με τον ίδιο τρόπο, δεδομένου ότι και αυτά είναι δίκτυα ηλεκτρισμού. Όμως, σε αντίθεση με τον τηλέγραφο, ή την τηλεφωνία και την τηλεόραση, έχουν ένα ιδι-

«δημόσιο χώρο». Αντίθετα, το road αφορά δρόμους που χρησιμοποιούνται κυρίως για μεταφορά οχημάτων (π.χ. σε μεγαλύτερες αποστάσεις).
16. Βλ. Denis Mack Smith, *A History of Sicily: Medieval Sicily 800-1713*, Νέα Υόρκη, Dorset Press, 1988.

αίτερο χαρακτήρα, διότι αποτελούνται από λογικές μηχανές οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιήσουν μικροτρανζίστορ κι έτσι να υπολογίσουν κάθε λειτουργία ή δραστηριότητα που μπορεί να κωδικοποιηθεί μέσα από γλώσσες προγραμματισμού ως μια σειρά εκτελεσθέντων οδηγιών ή αλγορίθμων. Αυτός ο τρόπος λειτουργίας βασίζεται στο ότι τα σύγχρονα ψηφιακά δίκτυα είναι τα πρώτα δίκτυα επικοινωνίας στην ιστορία που μπορούν να αξιοποιήσουν τις συσκευές υπολογισμού ως κόμβους.

Η συστηματική ενσωμάτωση της επικοινωνίας και του υπολογισμού, ενώ είναι εγγενής σε κάθε δίκτυο ως αφηρημένο και εμπειρικό αντικείμενο, έγινε πλέον πραγματικότητα από τη στιγμή που οι υπολογιστές άρχισαν να επικοινωνούν–και, πλέον, η λειτουργία τους δεν περιορίζεται στον απλό υπολογισμό. Αυτά τα δίκτυα επικοινωνίας χρησιμοποιήθηκαν μέσω Η/Υ για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1960, εφόσον οι χρήστ(ρι)ες μπορούσαν να λειτουργούν την ίδια μηχανή σε διαφορετικό χρόνο· δηλαδή, διαφορετικοί χρήστες είχαν πρόσβαση σε μια μηχανή και μπορούσαν να στέλνουν και να λαμβάνουν μηνύματα ο ένας στον άλλο–μ'αυτό τον τρόπο διαμορφώνεται η οντότητα που ονομάζουμε «χρήστης», ο οποίος έχει την ευθύνη και τη λογοδοσία για τη χρήση της μηχανής.[17] Το πρώτο δίκτυο υπολογιστών μέσα απ'το οποίο διαφορετικές μηχανές που βρίσκονταν σε διαφορετικές τοποθεσίες μπορούν να επικοινωνούν η μια με την άλλη ήταν το APRANET–ένα δίκτυο που λειτουργούσε σε μια πλατιά περιοχή, στη βάση του διακομισμού πακέτων και συνέδεε τα κέντρα υπολογιστών που σχετίζονταν με το Advanced

17. Βλ. Tung-Hui Hu, *A Prehistory of the Cloud*, Κέμπριτζ, Μασσαχουσέττη, MIT Press, 2015.

Research Project Agency του Υπουργείου Άμυνας των ΗΠΑ το 1969, το APRANET έκλεισε το 1983.

Το ίντερνετ, σε αντίθεση με το APRANET, δεν αποτελεί απλώς ένα δίκτυο υπολογιστών αλλά ένα *δίκτυο δικτύων υπολογιστών* (δηλαδή στην κυριολεξία είναι ένα δια-δίκτυο [inter-network]. Συνεπώς, μπορούμε να εντοπίσουμε καλύτερα τη στιγμή ίδρυσής του κατά την περίοδο όπου υλοποιήθηκαν τα πρωτόκολλα του ίντερνετ, όπως το TCP/IP τη δεκαετία του 1970. Το ίντερνετ δεν επέτρεψε απλώς στους υπολογιστές να συνδέονται σε *τοπικό επίπεδο*, αλλά έθεσε σε εφαρμογή μια λογική και τεχνική υποδομή μέσω της οποίας τα *διαφορετικά δίκτυα υπολογιστών* μπορούν να διασφαλίσουν μια ομαλή σύνδεση, ακόμα και όταν βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση το ένα από το άλλο. Για πρώτη φορά, ο υπολογισμός και η επικοινωνία κατάφεραν να λειτουργούν από κοινού μέσω του ίντερνετ, σαν μέρος μιας αρχιτεκτονικής που μπορούσε να καλύπτει το σύνολο των δικτύων, μπορούσε δηλαδή να επεκτείνεται.[18]

Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1980 και 1990 τα δίκτυα υπολογιστών–όπως το ίντερνετ και άλλα δίκτυα με περισσότερο τοπικό χαρακτήρα–είχαν οριοθετηθεί σε τέτοιο βαθμό που μπορούσαν πλέον να φιλοξενούν τις δικές τους διακριτές υποκουλτούρες. Τα ηγεμονικά κοινωνικά υποκείμενα των ιντερνετικών τεχνοκουλτούρων σε μεγάλο βαθμό ήταν λευκοί άνδρες νεροντς. Όπως σημειώνει η Lisa Nakamura, η πιο κοινή ταυτότητα που έφεραν οι χρήστες του ίντερνετ ήταν αυτή του λευκού άνδρα· ωστόσο (όπως στα κανάλια του IRC) στο ίντερνετ κυριαρχεί η ψευδωνυμία, σε αντίθεση με το (επικυρώσιμο)

18. Βλ. Tiziana Terranova, *Network Culture: Politics for the Information Age*, Λονδίνο, Pluto Press, 2004, Κεφάλαιο 2.

«κύριο όνομα» που είναι ο πυλώνας του σημερινού Εταιρικού Συμπλέγματος των Πλατφορμών [CPC].[19] Όσοι χρήστες ταυτίζονταν με το «ήθος των χάκερ» χρησιμοποιούσαν και κατασκευάζαν ελεύθερα και ανοιχτά λογισμικά προγράμματα, όπως τα λογισμικά προγράμματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, ανταλλαγής μηνυμάτων, πρωτόκολλα ανταλλαγής αρχείων, το WAIS και το gopher και τα UNIX newsgroups. Σε αυτές τις πρώιμες ψηφιακές κουλτούρες βλέπουμε ότι κυριαρχούσαν δύο διαφορετικές τάσεις. Από τη μια, ο κυβερνο-ελευθερισμός,[20] που αποτελούνταν κυρίως από λευκούς (Βορειοαμερικανούς), ήταν μια τάση επηρεασμένη από τις αντικουλτούρες της δεκαετίας του 1960 και υποστήριζε την ελεύθερη κίνηση και χρήση της πληροφορίας. Αυτή η τάση υπερασπιζόταν την ανάγκη Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας του Κυβερνοχώρου, που θα βασιζόταν στην πιο πάνω «αρχή». Έτσι, το «Electronic Frontier»[21] θα αποτελούσε τον ενδιάμεσο αυτό θεσμό που θα απέτρεπε κάθε προσπάθεια περιορισμού της ελευθερίας των «πρω-

19.Lisa Nakamura, και Peter Chow-White, *Race after the Internet*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge, 2012.

20. [**ΣτΜ**] Πολιτικό και πολιτισμικό ρεύμα που διαμορφώθηκε τη δεκαετία του 1990 στο πλαίσιο του ίντερνετ. Οι πρακτικές και οι πολιτικές διεκδικήσεις των υποκειμένων που εντάσσονταν(αι) σε αυτό το ρεύμα μπορούν να συμπυκνωθούν στην ιδέα ότι το ίντερνετ πρέπει να είναι ανοιχτό, ελεύθερο και η χρήση του και η μετάδοση πληροφορίας δεν πρέπει να περιορίζεται από το Κράτος και τις κυβερνήσεις. Για να διακρίνεται από το «ελευθεριακός», το libertarian έχει επικρατήσει να αποδίδεται στα ελληνικά ως «ελευθερισμός», υπό την έννοια ότι περιγράφει το πολιτικό αυτό ρεύμα που εναντιώνεται στην κυβερνητική παρέμβαση στις «ελεύθερες» σχέσεις που δημιουργούν τα άτομα μεταξύ τους, χωρίς να αντιτίθεται (απαραίτητα) στην «ελεύθερη αγορά».

21. [**ΣτΜ**] Η Electronic Frontier είναι μια διεθνής μη-κερδοσκοπική οργάνωση που προωθεί τα ψηφιακά δικαιώματα. Ιδρύθηκε το 1990.

τοπόρων ηλεκτρονικών και ψηφιακών κοινοτήτων».[22] Από την άλλη, συναντάμε τους λευκούς (κυρίως Ευρωπαίους άνδρες) ριζοσπάστες που ταυτίζονται με το DIY αναρχικό ήθος των πανκ και καταληψιακών κινημάτων της δεκαετίας του 1980, οι οποίοι πίστευαν ότι τα δίκτυα υπολογιστών μπορούν να προωθήσουν νέες μορφές αυτόνομης πολιτικής οργάνωσης.[23] Τα τοπικά δίκτυα, όπως τα Bulletin Board Systems, συνυπήρχαν με το ίντερνετ και χρησιμοποιούσαν παρόμοιες τεχνολογίες για να συνδέονται το ένα με το άλλο (όπως συνέβαινε με το Fidonet). Παρ'ότι η ηγεμονία των λευκών, ανδρικών υποκειμένων ήταν ξεκάθαρη ήδη από τότε, το ίντερνετ είχε φιλοξενήσει κάποιες ταραχοποιές αντι-ηγεμονικές, μειονοτικές και αντιπολιτευτικές[24] κουλτούρες (όπως οι φεμινιστικές/κουήρ ομάδες, οι Ασιατικές και μαύρες τεχνοκουλτούρες).[25]

22. Βλ. ιδιαίτερα το John Perry Barlow, «A Declaration of the Independence of Cyberspace», *Electronic Frontier Foundation*, 1996, https://www.eff.org/cyberspace-independence· και Howard Rheingold, *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*, Ρέντινγκ, Μασσαχουσέτη, Addison Wesley Publishing Company, 1993.

23. Βλ. ιδιαίτερα το Josephine Bosma et al. (επιμ.), *Readme! Filtered by Nettime: ASCII Culture and the Revenge of Knowledge*, Μπρούκλιν, Νέα Υόρκη, Autonomedia, 1999.

24. [**ΣτΜ**] Το αντιπολιτευτικό εδώ είναι μετάφραση του oppositional, που κυριολεκτικά θα μπορούσε να μεταφραστεί «αντιδραστικές κουλτούρες». Επιλέγω τη λέξη αντιπολίτευση, παρ'ότι μπορεί να τον μπερδεύουμε με τον οικείο πολιτικό όρο, υπό την έννοια πως κάποιες μορφές αντι-ηγεμονίας εντός των υποκουλτούρων λειτουργούν αντιπολιτευτικά προς τα ηγεμονικά υποκείμενα που επιδιώκουν την ενσωμάτωση ή αποκλεισμό τους, χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα ότι διεκδικούν την ηγεμονία.

25. Για παράδειγμα βλ. την εκδοτική σειρά *Cyberfeminist International Old Boys Network Readers*, Cornelia Sollfrank και Old Boys Network, (επιμ)., *First Cyberfeminist International: Sept. 20-28, 1997, Hybrid Workspace, Kassel*, Αμβούργο Old Boys Network, 1998,

Το τέλος του ίντερνετ σηματοδοτήθηκε όταν η κυβέρνηση των ΗΠΑ κατάργησε το 1991 την απαγόρευση εμπορικής χρήσης· αυτή ήταν μια περίοδος όπου το, λεγόμενο, «πληροφοριακό άνοιγμα» είχε γίνει καραμέλα στα χείλη όλων των βουλευτών, σε όλο το φάσμα του δικομματισμού των ΗΠΑ. Όταν ο CERN (ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Έρευνας για την Πυρηνική ενέργεια) παρουσίασε το 1993 στο δημόσιο domain το λογισμικό του World Wide Web, που είχε φτιαχτεί από έναν εργαζόμενό του, τότε το (φιλικό για τις χρήστ(ρι)ες) ψηφιακό περιβάλλον του WWW μπήκε αμέσως στο εμπόριο. Το πρώτο κύμα των ιντερνετικών επιχειρήσεων, που ξεκίνησαν να λειτουργούν εκείνη την περίοδο, πήραν το όνομα αυτού του νέου domain (που ήταν πλέον ανοιχτός σε εμπορική χρήση) και ονομάστηκαν «dot.com». Στα τέλη της δεκαετίας του 1990, οι εταιρείες dot.com έφεραν μια πραγματική ρήξη με την παλιά εταιρική κουλτούρα που χαρακτήριζε τη βιομηχανία υπολογιστών, όπως αποτυπωνόταν π.χ. στον εταιρικό κολοσσό IBM. Μια εθνογραφική έρευνα που ασχολήθηκε με αυτό το ζήτημα, του Andrew Ross, αναφερόταν στο εργατικό δυναμικό που δούλευε σε αυτές τις εταιρείες ως «χωρίς γιακά» [no collar] – δείχνοντας έτσι με ποιο τρόπο διακρίνονταν από τους εργαζόμενους που απασχολούνται τόσο σε διανοητικές

documentation of the September 1997 conference held as part of *Hybrid* Workspace at Documenta X, Kassel; Cornelia Sollfrank and Old Boys Network, (επιμ.), *Next Cyberfeminist International: Old Boys Network Reader 2*, Αμβούργο, Old Boys Network, 1999, εκτεταμένη τεκμηρίωση της διάσκεψης του Μαρτίου 1999 στο Ρότερνταμ. Για μια ιστορική καταγραφή που αναφέρεται στη δουλειά των Μαύρων μηχανικών λογισμικού βλ. Charlton D. McIlwain, *Black Software: The Internet & Racial Justice, from the AfroNet to Black Lives Matter*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2019.

όσο και χειρωνακτικές θέσεις εργασίας: το εργατικό δυναμικό που δούλευε σε θέσεις διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας εντός του φορντικού εργοστασίου.[26] Όπως και η Apple, όμως σε μικρότερη και πιο πλατιά κλίμακα, τα dot.com δανείζονταν στοιχεία από την αντικουλτούρα της δεκαετίας του '60· η πιο άμεση πηγή επιρροής τους όμως ήταν ο χαρακτήρας της πανεπιστημιακής ζωής των κάμπους των Ivy League στις ΗΠΑ. Η υπεροχή των άτυπων ιεραρχιών, η κουλτούρα εργασίας που αντιμετωπίζει τη δουλειά σαν παιχνίδι και οι έντονα προσωποποιημένες σχέσεις, αποτελούν κάποια από τα χαρακτηριστικά που το Εταιρικό Σύμπλεγμα Πλατφορμών οικειοποιήθηκε με συστηματικό τρόπο (από αυτή την αντικουλτούρα). Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου διαμορφώθηκε αυτό που οι Andy Cameron και Richard Barbrook ονόμασαν «Καλιφορνέζικη ιδεολογία» – ένας όρος που περιγράφει την εξάπλωση ιδεών και συμπεριφορών από την περιοχή του Σίλικον Βάλλεϊ της Βόρειας Αμερικής σε όλο τον κόσμο.[27] Τούτο το κύμα των dot.com εταιρειών έφτασε στην κορύφωσή του και εν τέλει κατέρρευσε και εξαφανίστηκε το 2001, λίγους μήνες πριν από την τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου, όταν η κατάρρευση του χρηματιστηρίου του Nasdaq σήμανε την αρχή της «πρώτης ύφεσης του ίντερνετ». Η κατάρρευσή αυτή δεν οδήγησε όμως στο τέλος της καπιταλιστικής αποικιοκρατικής ιδιοποίησης του ίντερνετ, όπως ήλπιζε αρκετός κόσμος. Αντίθετα, την ακολούθησε

26. Andrew Ross, *No Collar: The Humane Workplace and Its Hidden Costs*, Νέα Υόρκη, Basic Books, 2002.
27. Βλ. Richard Barbrook and Andy Cameron, «The California Ideology», *Mute Magazine*, 1 Σεπτεμβρίου 1995, https://www.metamute.org/editorial/articles/californian-ideology.

μια νέα και πιο ισχυρή φάση εμπορευματοποίησης, που (μέσω της εισαγωγής καινούργιων κεφαλαίων) αναπτύσσει (με καινοτόμο τρόπο) τα τεχνολογικά δίκτυα, καταφέρνοντας να ιδιοποιηθεί τις περισσότερο αργές διαδικασίες ομότιμης παραγωγής που βασίζονταν στα «κοινά», παρακάμπτοντας και ξεπερνώντας τες ως μοντέλο. Για την ακρίβεια, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 2000, ό,τι είχε απομείνει ζωντανό από τη βιομηχανία του ίντερνετ ενσωματώθηκε στο Web 2.0 – αυτός είναι ένας όρος που περιγράφει όσους κατάφεραν να βγουν νικητές από την «κρίση του 2001» και, μάλιστα, είχε ως σκοπό του να εμπνεύσει το καινούργιο κύμα των πιο πετυχημένων επιχειρηματικών πρωτοβουλιών που θα ακολουθούσαν.[28] Το καινούργιο μοντέλο που είχε επικρατήσει κατάφερε, πλέον, να αξιοποιεί τη δωρεάν εργασία των χρηστ(ρι)ών μέσω της συμμετοχής τους στο δίκτυο, όπου η παραγόμενη αξία μετατρεπόταν σε αυτό το αδρανές μετάλλευμα που εντοπίζει κανείς στα ορυχεία-δεδομένων και αποθηκευόταν ανώνυμα σε αυτά τσιμεντένια οχυρά που ονομάζονται φάρμες διακομιστών. Η πρώιμη οικονομία της πλατφόρμας κατάφερε (στην κυριολεξία) να διασχίσει τους άγριους ανέμους της τεράστιας και συστημικής χρηματοπιστωτικής καταιγίδας του 2008 – προκαλώντας χάος στα πιο τρωτά νοικοκυριά και έθνη, επιβάλλοντας κατασχέσεις και λιτότητα μέσα από το ιδιωτικό χρέος των εταιρειών, πολιτικές που έριξαν το βάρος του χρέους στις πλάτες των εργαζομένων και των εθνών-κρατών. Παρά την κατάρρευση του 2008, η συσσώρευση πλούτου στη χρηματοπιστωτική αγορά καθόριζε τη λειτουργία της οικονομίας στο σύνολό

28. Βλ. Geert Lovink, *My First Internet Recession*, Ρότερνταμ, V2/NAi Publishers, 2003.

της, καθώς τη δεκαετία του 2010 κατάφερε να φτάσει σε πρωτόγνωρα επίπεδα συσσώρευσης – αυτή η δύναμη διασφάλιζε τη λεπλασία των πρώτων υλών της γης, όπως επίσης και των προϊόντων που παράγονταν μέσα από μορφές κοινωνικής συνεργασίας, οι οποίες είχαν διοχετευθεί και σχηματοποιηθεί μέσα από τη νεομοναδολογική αρχιτεκτονική των ψηφιακών κοινωνικών δικτύων. Όπως σημειώνει η Saskia Sassen, οι μετρήσεις της συνολικής αξίας των χρηματοπιστωτικών αγορών του 2014 εισήγαγαν για πρώτη φορά τη λέξη «τετράκις εκατομμύρια» (εδώ μπορούμε να δούμε τη διαφορά εάν τη συγκρίνουμε με το παγκόσμιο ΑΕΠ που έφτανε τα 60 τρισεκατομμύρια) – αυτή ήταν μια μέτρηση που υπολόγιζε την αξία των χρηματοπιστωτικών προϊόντων μαζί με τα παράγωγά της.[29]

Στην οικονομία της πλατφόρμας τα περισσότερα μεγαθήρια αναδύθηκαν μέσα από αυτές τις *δύο* οικονομικές κρίσεις: τη μια, που ήταν μικρότερη, του 2011 και την επόμενη, που ήταν πιο συστημική και παγκόσμια, του 2008. Ταυτόχρονα, η κυριαρχία τους στον χώρο της ψηφιακής δικτύωσης βασίστηκε στο ότι κατάφεραν να αντλήσουν εκείνο το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο που ήταν απαραίτητο για τη συντήρησή τους κατά τη διάρκεια αυτών των μακριών περιόδων κρίσης, όπου οι μεγάλες απώλειες και χασούρες κατάφεραν να μετατραπούν σε τεράστια έσοδα. Εταιρείες όπως η Google, η Amazon και η Facebook αναδύθηκαν μέσα σε αυτό το πλαίσιο ιντερνετικών επιχειρήσεων, που είχε οικειοποιηθεί αυτά τα χαρακτηριστικά της εργασιακής κουλτούρας

29. Tim O'Reilly, «What Is Web 2.0: Patterns and Business Models for the Next Generation of Software», 30 Σεπτεμβρίου, 2005, https://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html.

των dot.com· έχοντας υπόψη τους όμως την πανωλεθρία που γνώρισαν οι προηγούμενες αυτές εταιρείες αποφάσισαν να ακολουθήσουν πολύ πιο επιθετικές πρακτικές νομισματοποίησης [monetization]. Το Εταιρικό Σύμπλεγμα Πλατφορμών συγκροτήθηκε αρχικά σαν μια προσπάθεια ανασύνταξης μετά από την κατάρρευση του 2001, παίρνοντας τη δομή του από τις νεοφυείς επιχειρήσεις: μια ιδιαίτερη μορφή οικονομικής οργάνωσης που, ως «κουλτούρα εργασίας», έγινε το αντικείμενο έρευνας ανθρωπολογικών και κοινωνιολογικών μελετών και πηγή έμπνευσης για λογοτεχνικές αφηγήσεις, τηλεοπτικές σειρές και ταινίες· παράλληλα, πολλοί λογαριασμοί στα κοινωνικά δίκτυα της αφιέρωσαν πανηγυρικά κείμενα, ενώ την ίδια ώρα, εργαζόμενες που είχαν δουλέψει σε αυτόν τον χώρο έγραφαν κείμενα απογοήτευσης και δυσαρέσκειας, δίνοντας ένα μελαγχολικό τόνο και δείχνοντας κάποιες σκανδαλοθηρικές αποχρώσεις για τις εταιρείες που εντάσσονται σ'αυτή την «κουλτούρα». Αυτή η εταιρική κουλτούρα δομείται, κατά κύριο λόγο, από τα εξής χαρακτηριστικά: αποτελείται από άτομα νεαρά στην ηλικία· αναδεικνύει υπερβολικά την τεχνική γνώση, καθώς της αποδίδει μαγικές ιδιότητες ταυτίζοντάς τη με την «αρρενωπότητα» και από την άλλη, υποτιμάει την αξία των γλωσσικών, ανθρωπιστικών και κοινωνικών μορφών γνώσης, καθώς τις ταυτίζει με τη «θηλυκότητα»· στο περιβάλλον της η λευκότητα κατέχει μια θέση ισχύος που καταφέρνει να «εμπλουτίζεται» αφομοιώνοντας το «Ασιατικό»· τα ιδρυτικά στελέχη αποτελούν ένα είδος «θρησκευτικής αίρεσης»· η θέση των εργαζομένων στην εταιρική ιεραρχία εξαρτάται από το αν κατέχουν μετοχές της εταιρείας· ενώ απαιτείται από αυτούς να επενδύουν συν-αισθηματικά στους στόχους της εταιρείας (αυτή είναι μια τακτική που ακολουθείται, δομικά, από τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις, όμως εδώ παρατηρείται μια ιδιαίτερη αύξηση της έντασης με την οποία προωθείται αυτή η απαίτηση). Αν γίνουν πετυχημένες, οι «νεοφυείς επιχειρήσεις» ονομάζονται «μονόκεροι»: εταιρείες ιδιωτικής ιδιοκτησίας που η αξία τους ξεπερνά το ένα δις δολαρίων.

Τη δεκαετία του 2010, κάποιες «νεοφυείς επιχειρήσεις» κατάφεραν να αξιοποιήσουν τα υπάρχοντα δίκτυα, έτσι διαμόρφωσαν εμπορικές σχέσεις που μπορούν να θεωρηθούν ως «εν μέρει μονοπωλιακές», εφόσον επέκτειναν, αρκετά, τα κριτήρια που έπρεπε να πληροί μια εταιρεία για να μπορέσει να χρησιμοποιεί αυτούς τους νέους τομείς οικονομικής ανάπτυξης, όπως η βιομηχανία hardware, τα κοινωνικά δίκτυα, το ηλεκτρονικό εμπόριο, τις πλατφόρμες αναζήτησης, streaming και εύρεσης εργασίας. Ελάχιστες εταιρείες που ξεκίνησαν ως «νεοφυείς» κατάφεραν να γίνουν Big Tech, να ενταχθούν δηλαδή στη λίστα με τις επιφανείς (υψηλού κύρους) εταιρείες–όπως η Alphabet (Google), η Apple, η Amazon, η Meta (Facebook), η Microsoft, η Baidu, η Ali Baba, η Tencent, η Xiaomi και σε μικρότερο βαθμό επίσης η Netflix, η Uber και η Twitter. Στο πλαίσιο του Εταιρικού Συμπλέγματος Πλατφορμών, αυτές οι εταιρείες χρησιμοποιούν με καινοτόμο τρόπο το ανοιχτό λογισμικό με σκοπό να πετύχουν μεγαλύτερη συσσώρευση κεφαλαίου, έτσι (σε μεγάλο βαθμό) επενδύουν σε υποδομές υπολογισμού (όπως είναι το cloud), χρησιμοποιώντας τεχνικά μέσα εξόρυξης και επεξεργασίας δεδομένων με τεράστιες περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Στις μέρες μας, αυτές οι εταιρείες ελέγχουν μια πληθώρα μικροεπιχειρήσεων και αγορών μικρής κλίμακας, οι οποίες εξαρτώνται εξολοκλήρου πάνω τους. Συνεργάζονται αρκετά συχνά με

στρατούς και κυβερνήσεις, με σκοπό την ανάπτυξη και αξιοποίηση τεχνολογιών που χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο για την καταστολή υποτελών κοινωνικών ομάδων, που στοχοποιούνται ως αποκλίνουσες. Η εγγενής επιδίωξή τους για διαρκή αύξηση των κερδών συμβιβάζεται, όλο και πιο συχνά πλέον, με επιτακτικά αιτήματα (πολιτικού) ελέγχου: όσο επεκτείνονται αυτές οι εταιρείες, τόσο καταφέρνουν να υποκαταστήσουν δομικές λειτουργίες των κυβερνήσεων. Συγκεκριμένα στην Κίνα, βρίσκονται υπό αυστηρό κυβερνητικό έλεγχο, φαίνεται όμως ότι αυτή η πολιτική τάση αμφισβητεί τη θέση που διεκδικούν να αποκτήσουν, μελλοντικά, στον χώρο της ψηφιακής δικτύωσης.

Βλέπουμε ότι στη δεκαετία του 2010, ενώ προωθούνταν ακάθεκτες αυτές οι διαδικασίες υπαγωγής του ίντερνετ στο κεφάλαιο, διαμορφώνεται παράλληλα ένας πολιτικός αντίλογος που διαφωνεί με αυτή την προοπτική. Όπως σημειώνει ο Nick Dyer-Witheford, «οι μετρήσεις που υπολογίζουν το ύψος και την ένταση της διεθνούς κοινωνικής αναταραχής–τη συχνότητα δηλαδή με την οποία οργανώνονται διαμαρτυρίες και τον βαθμό δυσαρέσκειας απέναντι στα κυβερνητικά καθεστώτα όπως εκφράζεται στις δημοσκοπήσεις–δείχνουν τα τελευταία χρόνια ότι υπάρχει μια ανοδική τάση, φτάνοντας σε επίπεδα που είχαμε να δούμε από το 1960».[30] Αυτή η κατάσταση, όπως την περιγράφει ο Witheford, αντιφάσκει με την «εικόνα κοινωνικής ομοιογένειας» που σκιαγραφούσαν οι Βορειοαμερικανικές εταιρείες τεχνολογίας διαφημίζοντας το «καθαρό τους πρόσωπο»: ήθελαν, φυσικά, να καταφέρουν

30. Saskia Sassen, «Finance is not About Money» στο *MoneyLab 1: Coining Alternatives*, Άμστερνταμ, 21 Μαρτίου 2014, *Open Transcripts*, http://opentranscripts.org/transcript/finance-not- about-money.

πράγματα που λίγα χρόνια ήταν εντελώς αδιανόητα. Οι «αντι-logistic πρακτικές εξέγερσης» κατάφεραν να αξιοποιήσουν και να μεταμορφώσουν τις επικοινωνιακές ικανότητες και τα δίκτυα των logistics που χρησιμοποιεί το ΕΣΠ, δηλαδή: «την ικανότητα αυτο-οργάνωσης που έχουν οι διαμαρτυρόμενοι· την ικανότητα τους να συγκεντρώνονται σε ένα σημείο· να απαντάνε στις επιθέσεις της αστυνομίας· να διασκορπίζονται και να ξανασυναντιούνται σε σημεία μιας πόλης· να χρησιμοποιούν αντι-ασφυξιογόνες μάσκες, να κουβαλούν φαγητό και να βρίσκουν υλικά για να φτιάχνουν οδοφράγματα· να παίρνουν συλλογικές αποφάσεις στον δρόμο, την ώρα που δέχονται επιθέσεις και συγκρούονται με την αστυνομία· να συνδέονται με άλλο κόσμο, σε άλλες πόλεις, επαρχίες και πέρα απ'τα σύνορα, που συμμετέχει σε διαμαρτυρίες».[31] Θα λέγαμε ότι «ο καπιταλισμός της πλατφόρμας έσπειρε τις εξεγέρσεις πλατφόρμας».[32] Οι εξεγέρσεις και οι διαμαρτυρίες πλατφόρμας εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στον κύκλο αγώνα ενάντια στη λιτότητα του 2008/2014 (στους ξεσηκωμούς σε Ελλάδα, Βόρειο Αφρική και Μέση Ανατολή)· όπως και στις πλανητικές διαμαρτυρίες που εναντιώνονταν στην έμφυλη και φυλετική βία, στο Black Lives Matter και το Ni una menos· και στο διεθνές κύμα αναταραχών του 2018/2019 (στη Γαλλία, στο Χονγκ Κονγκ, στη Χιλή, στην Καταλονία, στον Λίβανο, στο Ιραν, στο Ιρακ, στην Αλγερία, στο Καμερούν, στο Τσαντ, στο Κονγκό, στη Μιανμάρ και στην Αιθιοπία, μεταξύ άλλων)· αλλά και στις παγκόσμιες

31. Nick Dyer-Witheford, «Riot Platforms and Recursive Colonialism» στο *Critical Computation Bureau*, (επιμ.), *Recursive Colonialism and Speculative Computation* (υπό έκδοση).
32. *Αυτ.*

διαδηλώσεις, πορείες και δράσεις των περιβαλλοντικών κινημάτων όπως το «Fridays for Future» και το «Extinction Rebellion».

Το ΕΣΠ κινητοποίησε ένα γενικότερο μετασχηματισμό σχετικά με το πως διαμορφώνονται και εξελίσσονται οι αγώνες σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, ο οποίος (αποτελώντας κομμάτι μιας πιο ευρύτερης μετατόπισης που, όπως σημειώνει ο Maurizio Lazzarato) μετέτρεψε «τον» (ενικό) ταξικό αγώνα του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα στους «ταξικούς αγώνες» (στον πληθυντικό) του ύστερου 20ου και πρώιμου 21ου αιώνα (όπως διαμορφώθηκαν μέσα από τις φεμινιστικές, αντιρατσιστικές, κουήρ, υποτελείς και ιθαγενείς ιστορίες, πρακτικές και οπτικές).[33] Εάν εξετάσουμε με ποιο τρόπο χρησιμοποιούνται τα νέα αυτά μέσα από τα εργαζόμενα, τις γυναίκες, τους Ιθαγενείς, τις Μαύρες, τις Μελαμψές και τα ΛΟΑΤΚΙ+, μπορούμε να δούμε τις πρωτόγνωρες ικανότητες σύνδεσης, συντονισμού και οργάνωσης που έχουν στη διάθεσή τους–όπως επίσης και με ποιο τρόπο αναδιαμορφώνονται οι τακτικές και οι στρατηγικές της εξουσίας που επιδιώκει να αποκλείσει και να διακόψει αυτές τις νέες δυνατότητες. Χρησιμοποιώντας την ορολογία των Stefano Harney και Fred Moten: τόσο ο *ειδικός*, όσο και ο *γενικός ανταγωνισμός* εξαπλώνονται και εντείνονται σε όλο τον κόσμο. Οι ειδικοί ανταγωνισμοί προκύπτουν από την εκμετάλλευση στον χώρο εργασίας, από τον παγκόσμιο ρατσισμό και σεξισμό, από τις τρέχουσες περιβαλλοντικές καταστροφές και τους πολέμους·

33. Nick Dyer-Witheford, Jaime Brenes Reyes και Michelle Liu, «Riot Logistics», *Into the Black Box. A Collective Research into Logistics, Spaces and Labor*, 29 Ιουνίου, 2020, http://www.intothe-blackbox.com/articoli/riot-logistics.

οι γενικοί ανταγωνισμοί, που αλλιώς μπορούμε, με μια ορολογία που χρησιμοποιεί ο Brian Massumi, να τους ονομάσουμε ως γενική κατάσταση *αναταραχής*, δεν ενσωματώνονται και δεν υποτάσσονται ποτέ πλήρως.[34] Αυτή η γενική κατάσταση αναταραχής δεν διαμορφώνεται μονάχα από την εξεγερσιακότητα των υποτελών κοινωνικών ομάδων, αλλά επίσης και από τις αντιδραστικές απαντήσεις των πολιτικών δυνάμεων. Τα διεθνή δίκτυα χρησιμοποιούνται, σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό, για να σχεδιαστούν και να οργανωθούν κάθε είδους εξεγέρσεις, συμπεριλαμβανομένων των «ριζοσπαστικών και των αντιδραστικών εξεγέρσεων· των εξεγέρσεων και της αντι-εξέγερσεων· των εξεγέρσεων που εναντιώνονται στη συστημική βία του καπιταλισμού και που την προωθούν», αλλά επίσης βλέπουμε ότι ο χειραφετητικός και αντιδραστικός λόγος, τα νέα ανοίγματα που γίνονται αλλά και τα σκληρά πισωγυρίσματα στο πεδίο του «διαρκούς αγώνα για ελευθερία» κάποιες φορές συναντάνε τον, ή και μετατρέπονται σε έναν «αγώνα για υποταγή», ο οποίος παρουσιάζεται σαν να είναι λυτρωτικός.[35] Το μεταιντερνετικό εταιρικό σύμπλεγμα πλατφορμών απέχει πολύ απ'το να είναι μια ειρηνική αυτοκρατορία· βρίσκεται αντίθετα σε διαρκή αναστάτωση, καθώς αυτό που βλέπουμε να επικρατεί είναι μια έντονη κατάσταση αναταραχής. Από μια οπτική γωνία φαίνεται να έχει αποικίσει τον κόσμο· από την άλλη όμως, δεν πρέπει να ξεχνάει ότι είναι διαρκώς *περικυκλωμένο*[36] από νέες δυνάμεις.

34. Maurizio Lazzarato, *The Intolerable Present, The Urgency of the Revolution*, Λος Άντζελες, Semiotext(e), 2023.
35. Βλ. επίσης Brian Massumi, *The Principle of Unrest: Activist Philosophy in the Expanded Field*, Λονδίνο, Open Humanities Press, 2017.
36. Βλ. Angela Davis, *Freedom is a Constant Struggle: Ferguson,*

Ανάμεσα στις αγορές, το Κοινό και τα κοινά

Χωρίς καμία αμφιβολία τα τελευταία χρόνια βλέπουμε να εκτυλίσσεται μπροστά μας μια διαδικασία αντικατάστασης του ίντερνετ από το νέο αυτό ΕΣΠ· παρ'ότι αυτό είναι το κεντρικό θέμα αναφοράς του παρόντος βιβλίου, δεν θα ήθελα σε καμία περίπτωση να πιστέψετε ότι πρόκειται να σας αφηγηθώ μιας στενάχωρη ιστορία. Τα κείμενα που παρουσιάζονται εδώ δεν εκφράζουν κάποιο παράπονο για την «άνοδο και για την πτώση» μιας πολλά υποσχόμενης νέας τεχνολογίας. Δεν θέλουν να μηρυκάσουν αυτές τις εξιστορήσεις που αναζητούν ένα μελαγχολικό παρελθόν ή ατενίζουν ένα αποκαλυπτικό μέλλον, ούτε θέλουν να αφηγηθούν αυτή την ιστορία με ένα συν-αισθηματικά νοσταλγικό τόνο, ή να πενθήσουν γι'αυτό που πλέον δεν υπάρχει, δεν θέλουν να αποκηρύξουν το παρόν ως κάτι το εντελώς ανέλπιστο, ούτε να σημάνουν τον κίνδυνο για τα χειρότερα που έπονται. Οι διαδικασίες που οδήγησαν στην οριοθέτηση και περίφραξη του ίντερνετ αποτέλεσαν ένα κοινό πεδίο ανάλυσης που ευνόησε τη διαμόρφωση ενός «κριτικού λόγου» σχετικά με το ζήτημα της ψηφιακής συνδεσιμότητας, αυτό όμως είναι απλά ένα μικρό μέρος αυτής της ιστορίας. Η δεκαετία του 2010 δεν αποτελεί απλώς τα χρόνια της πραγματικής υπαγωγής του ίντερνετ, όπως θα το έθεταν οι Μαρξιστές· την ίδια αυτή περίοδο βλέπουμε ότι ξεπροβάλουν ετερόκλιτοι μεταξύ τους οραματισμοί γι'αυτό τον κόσμο που είναι τόσο διαποτισμένος από

Palestine and the Foundation of a Movement, Νέα Υόρκη, Haymarket Books, 2016· για την πολιτική φιλοσοφία του Σπινόζα βλ. Antonio Negri, *The Savage Anomaly: The Power of Spinoza's Metaphysics and Politics*, Μινεάπολη και Λονδίνο, University of Minnesota Press, 2000.

τη ψηφιακή δικτύωση. Αυτή η διαδικασία υπαγωγής διανοίγει μια σειρά από δυνατότητες και προωθεί συγκρούσεις, που εν μέρει ήταν αφανείς, αλλά σε καμία περίπτωση εξαφανισμένες. Σε αυτή τη δεκαετία, οι νέες δυνατότητες και συγκρούσεις καταφέρνουν να εκφράσουν μια ένταση, η οποία αφορά από τη μια την καπιταλιστική αγορά και από την άλλη, τις δυνατότητες του *Κοινού*: αυτή είναι μια πολιτική έννοια που αποτέλεσε το σημείο συγκέντρωσης ενώνοντας διαφορετικές οπτικές γωνίες γύρω από την συνδεσιμότητα υπολογισμού. Το ζήτημα, σε καμία περίπτωση, δεν είναι να επιστρέψουμε στο ίντερνετ (έτσι όπως ήταν παλιά), αλλά να διαμορφώσουμε ένα διαφορετικό κοινωνικό φαντασιακό για τα σύγχρονα κοινωνικά δίκτυα. Για να εμπλακούμε ενεργά σε αυτή τη συζήτηση χρειάζεται να ανανεώσουμε τη Μαρξιστική ανάλυση του κεφαλαίου, να εξετάσουμε δηλαδή τους λόγους για τους οποίους αυτή η ιστορική συνθήκη μας παρουσιάζεται από την οικονομία των πλατφορμών ως «καινοτόμα» – σε αρκετά γνωστικά πεδία αυτή η συζήτηση έχει ήδη ανοίξει, όπου ερευνώνται οι νέες εργασιακές συνθήκες, αλλά επίσης και οι μηχανισμοί που αντλούν υπεραξία μέσα σε αυτά τα πλαίσια.[37]

Όταν η καπιταλιστική αγορά κυριάρχησε επί του ίντερνετ, τότε μας παρουσίασε τη διαδικασία της *πλατφορμοποίησης* ως μια προοδευτική και επαναστατική κίνηση – ως μια καθολικά ευεργετική διακοπή της προηγούμενης κοινωνικής και οικονομικής τάξης. Όμως, αυτή η λεγόμενη «προοδευτική επανά-

37. Βλ. Stefano Harney and Fred Moten, *The Undercommons: Fugitive Planning & Black Study* (Wivenhoe, New York, Port Watson: Minor Compositions, 2013), ιδιαίτερα το Κεφάλαιο 7, «The General Antagonism: An Interview with Stevphen Shukaitis».

σταση» αποδείχτηκε ότι ήταν μια *αντεπανάσταση*, η οποία *κανονικοποίησε* τον ιδιαίτερο χαρακτήρα που είχε η (λεγόμενη) ψηφιακή οικονομία του τέλους του 1990 και των αρχών του 2000. Ένα από τα συμπτώματα αυτής της αλλαγής υπήρξε η αδιαμφισβήτητη και ξαφνική δημοσιότητα που έλαβε, στις αρχές της δεκαετίες του 2010, η έννοια «οικονομία της προσοχής». Σε αυτήν διακρίνεται ένας επαναπροσανατολισμός του καπιταλιστικού ανταγωνισμού, ο οποίος στρέφεται, πλέον, προς αυτές τις πρώτες ύλες που βρίσκονται σε κατάσταση σπάνης, καθώς η προσοχή που αφιερώνουμε ως χρήστ(ρι)ες στις πλατφόρμες, αιχμαλωτίζεται από την κίνησή του. Οι πλατφόρμες έχουν καταφέρει να εργαλειοποιήσουν αυτά τα συμπεριφορικά σημεία διεπαφής που βασίζονται στην έκκριση ντοπαμίνης, που δεν είναι άλλα από τα επαναλαμβανόμενα log-in, check-in, click και like και ούτω καθ'εξής. Αξιοποιούν έτσι τη συμμετοχή των χρηστ(ρι)ών στις πλατφόρμες, που η Jodi Dean ονομάζει, προφητικά, ως «κύκλιση των ενορμήσεων στον επικοινωνιακό καπιταλισμό».[38] Αυτή η ενόρμηση που επιδιώκει να μεγιστοποιήσει τη συμμετοχή μας στις πλατφόρμες, έχει καίριο ρόλο στην παραγωγή των καινούργιων παθολογιών του συνδεδεμένου εγκεφάλου – ο ηθικός πανικός, που επανεμφανίζεται διαρκώς, σχετικά με την επίδραση των ψευδών ειδήσεων και των θεωριών συνωμοσίας και γενικότερα που αφορά οτιδήποτε θεωρείται ως ένδειξη της υποβάθμισης της κοινής γνώσης και της αστικής κοινωνίας, εκδηλώνεται ακριβώς σε αυτή τη βάση, των «παθολογιών».

Πρέπει να σημειώσουμε, ωστόσο, ότι αυτή η

38. Jodi Dean, *Blog Theory: Feedback and Capture in the Circuits of Drive*, Κέμπριτζ, Ηνωμένο Βασίλειο, Polity Press, 2010.

στροφή προς την οικονομία της προσοχής και τη συμπεριφορική διεπαφή *ακολούθησε* τη ραγδαία αύξηση στη χρήση του ίντερνετ (που βλέπουμε στις αρχές του 2000) – το μαζικό μοίρασμα και ανέβασμα αρχείων, τα ποστ και όλες αυτές οι συζητήσεις σχολιασμού όλων αυτών των θεματικών που λάμβαναν χώρα στα λογισμικά αυτά που δεν υπάγονταν σε κάποια μορφή ιδιοκτησίας. Μπορούμε να πούμε ότι ο καπιταλισμός της πλατφόρμας γεννήθηκε ως αντίδραση στη μαζική συμμετοχή των ανθρώπων στο ίντερνετ, η οποία πριν ενσωματωθεί (με επιχειρηματικό ενθουσιασμό) στην καινούργια αυτή ψηφιακή οικονομία, αποτελούσε μια κίνηση που προκαλούσε ανησυχία, διότι οραματιζόταν ένα ψηφιακό σοσιαλισμό.[39] Στη δεκαετία του 2000, το κίνημα που υπερασπιζόταν τα ελεύθερα και ανοικτά λογισμικά, το Wikipedia και οι πρώιμες μορφές πληθοπορισμού που δεν επιδίωκαν το κέρδος, κατάφεραν να αμφισβητήσουν ένα θεμελιώδη μύθο που δομεί τη σύγχρονη οικονομική σκέψη, ο οποίος ορίζει ότι: η δράση των ατόμων μπορεί να συντονιστεί αποτελεσματικά μόνο εφόσον οργανωθεί μέσα από την ελεύθερη οικονομία της αγοράς. Αυτή η θέση εναντιωνόταν, συγκεκριμένα, στο περίφημο εργαλείο που χρησιμοποιούσαν οι σοσιαλιστικές οικονομικές πολιτικές κατά τη δεκαετία του 1920: τον κεντρικό σχεδιασμό της οικονομίας. Η νεοφιλελεύθερη κριτική που στράφηκε ενάντια στον κεντρικό σχεδιασμό έθετε το επιχείρημα ότι η αγορά (και

39. Βλ. Jaron Lanier, «Digital Maoism: The Hazards of the New Online Collectivism». *The Edge*, 29 Μαΐου, 2006, https://www.edge.org/conversation/jaron_lanier-digital-maoism-the-hazards-of-the-new-online-collectivism· και Kevin Kelly, «The New Socialism: Global Collectivist Society Is Coming Online», *Wired* 17, no. 6 (2009).

κυρίως οι διακυμάνσεις των τιμών εντός της αγοράς) αποτελεί ένα εξαιρετικά ανώτερο εργαλείο απ'αυτά που χρησιμοποιούνται στις σοσιαλιστικές οικονομίες, καθώς «ενεργοποιεί περίπλοκες μορφές κοινωνικού συντονισμού χρησιμοποιώντας ελάχιστα ή και καθόλου μια κεντρική μορφή προγραμματισμού».[40] Όπως το θέτει ο Dyer-Witheford, για τους οικονομολόγους της Αυστριακής σχολής, «η αγορά θεσπίζει ένα διανεμητικό, αυθόρμητο, εξελισσόμενο και μη-συνεκτικό σχεδιασμό – αυτό που ο Friedrich Hayek αποκάλεσε *καταλλαξία*».[41,42] Η έννοια της καταλλαξίας του Hayek αξιοποιεί τον μεταφορικό λόγο που χρησιμοποιούσε, εκείνη την περίοδο, η επιστήμη της βιολογίας και ήταν τόσο δημοφιλής στις ψηφιακές πρωτοπορίες της δεκαετίας του 1990. Αυτός ο μεταφορικός λόγος επιδιώκει να περιγράψει με ποιο τρόπο λειτουργεί το ίντερνετ από τη στιγμή που δεν υπάρχει πραγματικά κανένας κεντρικός έλεγχος. Στα τέλη της δεκαετίας του 2000 και αρχές του 2010,

40. Evgeny Morozov, «Digital Socialism?», *New Left Review* 116/117, (Μάρτιος/Ιούνιος 2019): σελ. 35.

41. [**ΣτΜ**] Η έννοια καταλλαξία του Hayek φιλοδοξεί να αντικαταστήσει τον πιο μαζικό όρο «οικονομία». Θέτει το επιχείρημα πως «η αυθόρμητη αγορά» που δημιουργείται από την ανταλλαγή εμπορευμάτων στον καπιταλισμό αποτελεί μια διαδικασία που προκύπτει από τη μεταλλαγή, ή καλύτερα τη συγκέντρωση, των επιμέρους αγορών σε μια κεντρική ελεύθερη αγορά. Δηλαδή, ενώ έχει ήδη αναπτυχθεί από τη μαρξική θεωρία το επιχείρημα ότι ο καπιταλισμός καταφέρνει να υπερβεί και να «ορθολογικοποιεί» προ-καπιταλιστικές μορφές οικονομίας, ο Hayek διέκρινε ότι αυτή η τάση τείνει, πλέον, να «ολοκληρωθεί» – χωρίς, φυσικά, να την κατονομάζει μ'αυτό τον τρόπο. Έτσι, η καταλλαξία περιγράφει την ολική υπαγωγή των επιμέρους (προ-καπιταλιστικών), «ανορθολογικών» μορφών οργάνωσης της οικονομικής αγοράς, σε μια «αυθόρμητη αγορά» που οργανώνεται με βάση τους κανόνες της δίκαιης (ατομικής) συμπεριφοράς.

42. Nick Dyer-Witheford, «Red Plenty Platforms», *Culture Machine* 14, (2013): σελ. 3.

προτού επικρατήσει η οικονομία της πλατφόρμας, βλέπουμε ότι κάθε θεωρητικό έργο που αναφερόταν στη μεταψηφιακή οικονομία βασιζόταν σε μια φιλελεύθερη και νεοφιλελεύθερη αντίληψη. Σύμφωνα μ' αυτή την ιδέα, η οικονομία της αγοράς διατηρεί την «τάξη» (και την ισορροπία) αυθόρμητα, επομένως οποιαδήποτε αναφορά στη μετακαπιταλιστική οικονομία οφείλει να μας υποδείξει μια (αντίστοιχη) μορφή συντονισμού που θα την υποκαθιστούσε. Αυτές οι θεωρήσεις, επιδιώκοντας να σκεφτούν με ποιο τρόπο μπορεί να ξεπεραστεί η «οικονομία της αγοράς», κατάφεραν να ανανεώσουν κάποια ερωτήματα που θέτει η παράδοση της (λεγόμενης) «κόκκινης κυβερνητικής» – όπως την συναντάμε π.χ. στο μυθιστόρημα *Red Plenty: Inside the Fifties Soviet Dream* (2010) του Francis Spufford, όπου αφηγείται τη Σοβιετική ιστορία των υπολογιστών, αλλά επίσης και στην αφήγηση για το Project Cybersyn[43] που εξιστορεί η Eden Medina στο *Cybernetic Revolutionaries: Technology and Politics in Allende's Chile* (2011). Εάν η οικονομία μοιάζει με ένα υπολογιστή και εάν η καπιταλιστική αγορά βρίσκεται (κάπως) πιο κοντά σε αυτό το σχήμα απ'ότι η αυστηρή δομή του σοσιαλι-

43. [**ΣτΜ**] Πρόγραμμα δημόσιας διοίκησης που εφάρμοσε η κυβέρνηση Αλιέντε στη Χιλή το 1971-3. Αποτελούσε ένα Κρατικό δίκτυο που μπορούσε να μεταφέρει και να λαμβάνει πληροφορίες, από τις Κρατικές επιχειρήσεις προς και την κεντρική δημόσια διοίκηση και αντίστροφα. Με τη χρήση στατιστικών λογισμικών μοντέλων ενημέρωνε την κυβέρνηση, με σκοπό την παρέμβαση και τον σχεδιασμό, για ζητήματα παραγωγής που εκτείνονταν από το πιο σύνθετα (οργάνωση παραγωγής, πρώτες ύλες κ.λπ.) μέχρι τα πιο «απλά», ενημέρωση για την παραγωγικότητα των εργαζομένων. Ως σύστημα ελέγχου παρενέβαινε, μεταξύ άλλων, για να «διορθώσει» εργασιακά ζητήματα, όπως η αποχή των εργαζομένων από τη δουλειά τους. Σε πιο ευρεία κλίμακα, είχε τη δυνατότητα να αντλεί πληροφορίες που θα βοηθούσαν την κυβέρνηση να σχεδιάσει την οικονομική της πολιτική.

στικού κεντρικού προγραμματισμού, τότε τα βασικά προβλήματα που γνώρισε το σοσιαλιστικό μοντέλο οργάνωσης του «υπολογισμού» θα μπορούσαν σήμερα να αντιμετωπιστούν μέσα από τα ψηφιακά δίκτυα και, σύμφωνα με κάποιες προσεγγίσεις, η σοσιαλιστική οικονομία είναι ένα μοντέλο που ξαναβγαίνει στο προσκήνιο. Φαίνεται όμως ότι ο σοσιαλιστικός προγραμματισμός δεν έχει ανάγκη το σχήμα της καταλλαξίας του Hayek για να λειτουργήσει σήμερα – όπως βλέπουμε στο παράδειγμα διακυβέρνησης της Κίνας, όπου το Κ.Κ.Κίνας χρησιμοποιεί το κλασικό εργαλείο του προγραμματισμό στην οικονομία της πλατφόρμας. Σύμφωνα με τη θέση του Κορνήλιου Καστοριάδη, ο υπαρκτός σοσιαλισμός αποδείχθηκε, εν τέλει, ότι ήταν άλλη μια μορφή της καπιταλιστικής οικονομίας.[44]

Η έννοια των κοινών, από την άλλη, χωρίς να προσανατολίζεται προς ένα ψηφιακό σοσιαλισμό υποστηρίζει ότι μπορούμε να ξεπεράσουμε το δίπολο φιλελεύθερης/σοσιαλιστικής οικονομίας, δημόσιας/ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Σήμερα, αυτή η συζήτηση δεν εμπνέεται (μόνο) από την πολιτική διαμάχη του 1920 σχετικά με τη σημασία του σοσιαλιστικού προγραμματισμού, αλλά μας πηγαίνει στις «απαρχές της νεωτερικότητας»: σε μια εποχή όπου η αντιπαράθεση δεν ήταν ανάμεσα στον σοσιαλισμό και τον καπιταλισμό, αλλά στο προ-νεωτερικό και το νεωτερικό. Ταξιδεύοντας στα προ-καπιταλιστικά χρόνια, ο Garret Hardin περιγράφει με ποιο τρόπο απέτυχαν τα άτομα να υπερασπιστούν την κοινή τους ιδιοκτησία. Αυτή

44. Cornelius Castoriadis και David Ames Curtis, *Political and Social Writings: From the Critique of Bureaucracy to the Positive Content of Socialism. Volumes 1, 1946-1955*, Μινεάπολη και Λονδίνο: University of Minnesota Press, 1988.

είναι η γνωστή «τραγωδία των κοινών». Αυτό είναι ένα παράδειγμα που μας παρουσιάζει με ποιο τρόπο η πρακτική της περίφραξης απαλλοτρίωσε την κοινή γη των καλλιεργητών και των αγροτών της Ευρώπης: αυτή ήταν μια ιστορική διαδικασία υφαρπαγής, με γενοκτονικές διαστάσεις, της γης και των πόρων των ιθαγενών και αυτοχθόνων λαών.

Στις δεκαετίες του 2000 και 2010 η έννοια των κοινών εμπλουτίστηκε. Η θέση του Hardin για τη βιωσιμότητα των καθεστώτων κοινής ιδιοκτησίας διευρύνθηκε από τη στιγμή που τέθηκαν κάποια ερωτήματα σχετικά με την πληροφορία, τα δεδομένα, τα δίκτυα επικοινωνίας, την κοινωνική συνεργασία και τη ψηφιακή συμμετοχικότητα. Αυτά τα ερωτήματα, στο πλαίσιο της συζήτησης για την έννοια των ψηφιακών κοινών, υποβαθμίστηκαν με δύο διαφορετικούς, αλλά αλληλοδιαπλεκόμενους τρόπους. Η μια τάση έθετε την επαναξιολόγηση της αξίας των κοινών ως καθεστώς ιδιοκτησίας και είχε προταθεί από ερευνητές, όπως η Elinor Olstrom, που προσέγγιζαν το ζήτημα μέσω μιας ανάλυσης των θεσμών. Η δεύτερη τάση αξιοποίησε την πολιτική έννοια του Κοινού τοποθετώντας τη στο πλαίσιο μιας Μαρξιστικής ανάλυσης του μετασχηματισμού του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, διευρύνοντας την έννοια των κοινών στο πεδίο των *ζωντανών μορφών γνώσης* και της *κοινωνικής συνεργασίας*. Από τη μια πλευρά λοιπόν, η νομπελίστα οικονομολόγος Elinor Olstrom πρότεινε ένα ουσιαστικό αντεπιχείρημα που αμφισβητούσε ένα θεμελιώδη μύθο των mainstream οικονομικών (η θέση του Garett Hardin περί της «τραγωδίας των κοινών»), δείχνοντας ότι τα κοινά, ως μορφή οργάνωσης, θα μπορούσαν να διαχειριστούν με περισσότερη αποτελεσματικότητα τους φυσικούς πόρους. Από την άλλη πλευρά, η Μαρξιστική τάση

του μεταεργατισμού διατύπωσε μια θέση σύμφωνα με την οποία το Κοινό δεν μας υποδεικνύει απλώς έναν ιδιαίτερο τρόπο εφαρμογής ενός ομοιογενούς καθεστώτος οργάνωσης της ιδιοκτησίας, αλλά τις ζωντανές μορφές γνώσης και κοινωνικής συνεργασίας που συναντιούνται στους τομείς της παραγωγής και αναπαραγωγής των κοινών αγαθών και των μορφών ζωής. Υποστήριξαν ότι αυτό το εγγενές στοιχείο που χαρακτηρίζει την έννοια των κοινών στον μεταφορντικό τρόπο παραγωγής αποτελεί, στην πραγματικότητα, την πρωταρχική και κινητήριο δύναμη της παραγωγής του πλούτου, αλλά και αποτελεί επίσης στόχο των πρακτικών ιδιοποίησης.[45]

Η πολιτική ερμηνεία για τον ρόλο του Κοινού, αλλά και των κοινών, στον ψηφιακά δικτυωμένο τρόπο παραγωγής δημιούργησε δύο τάσεις, η πρώτη είναι αυτή του Yochai Benkler στο *The Wealth of Networks* (2006) και η άλλη των Michael Hardt και Antonio Negri στο *Commonwealth* (2011). Η πρώτη, χρησιμοποίησε το ερευνητικό πλαίσιο της ανάλυσης των θεσμών για να δώσει έμφαση στη φύση αυτού του αγαθού που κατέχει κεντρική θέση στη συζήτηση για τα δίκτυα, έτσι επιδίωξε να θεωρητικοποιήσει την οικονομία της δικτύωσης ως ένα εν δυνάμει *τρόπο ομότιμης παραγωγής που να βασίζεται στα κοινά*. Το βιβλίο αυτό του Benkler μπορεί να διαβαστεί ως μια απόπειρα τυποποίησης των διαφόρων επιχειρημάτων που είχαν εκφραστεί, για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1990, σχετικά με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της ψηφιακής οικονομίας. Ξεκινώντας απ'το δοκίμιο του Roland Coase «The Nature of the Firm» (1937) προσπαθεί να θέσει μια θεωρία για τον τρόπο παραγωγής που βασίζεται σε σχέσεις ομοτιμίας και στα κοινά, η οποία υποστηρίζει ότι αυτός ο τρόπος παραγωγής δεν αποτελεί μια επιστροφή στον σοσιαλισμό, αλλά είναι συμβατός με τη mainstream οικονομία. Ο Benkler διευρύνοντας την έννοια της Olstrom για τα κοινά συμπεριέλαβε ζητήματα γύρω από την πληροφορία, τη γνώση και την πολιτισμική παραγωγή στα ψηφιακά δίκτυα. Σύμφωνα με τον ίδιο, από τη στιγμή που η πληροφορία αξιοποιήθηκε σαν εμπόρευμα βλέπουμε ότι φανερώνεται ένας τρόπος παραγωγής που βασίζεται σε σχέσεις ομοτιμίας και στα κοινά· εφόσον η πληροφορία δεν διέπεται από ανταγωνιστικές σχέσεις ιδιοκτησίας, το καθεστώς ιδιοκτησίας της διαμορφώνεται στη βάση του παραδείγματος των φυσικών κοινών. Από τη δεκαετία του 1990 υποστηρίχθηκε από διαφορετικές οπτικές γωνίες η ιδέα που λέει ότι, στη ψηφιακή οικονομία, η πληροφορία διαμοιράζεται δίχως να αλλοτριώνει τον κάτοχό της–μπορώ να σου δώσω ένα αντίγραφο του αρχείου που έχω στον υπολογιστή μου και παράλληλα να συνεχίσω να κατέχω αυτό το αρχείο. Με οικονομικούς όρους, η πληροφορία αποτελεί ένα ιδιαίτερο αγαθό, καθώς δεν διέπεται από την αρχή της ανταγωνιστικότητας–σε αντίθεση από τα αυτοκίνητα και τα μπουκάλια–μπορεί να μοιραστεί χωρίς να χαθεί και χάρη στη ψηφιοποίησή της μπορεί να αντιγράφεται με σχεδόν μηδενικό κόστος.

Όπως γνωρίζουν πολύ καλά όσοι ασχολούνται με τη νομοθεσία περί πνευματικών δικαιωμάτων, μόλις δημιουργηθεί το πρώτο αντίγραφο ενός ψηφιακού έργου τέχνης (μιας ταινίας, ενός κομματιού, μιας φωτογραφίας), η αντιγραφή του και η διανομή του δεν κοστίζει σχεδόν τίποτα. Όπως σημειώνουν ερευνήτ(ρι)

45. Βλ. Carlo Vercellone, Francesca Bria, Andrea Fumagalli, Eleonora Gentilucci, Alfonso Giuliani, Giorgio Griziotti, και Pierluigi Vattimo, «Managing the Commons in the Knowledge Economy», *Decentralized Citizens ENgagement Technologies*, 30 Απριλίου 2015, https://dcentproject.eu/wp-content/uploads/2015/ 07/D3.2-complete-ENG-v2.pdf.

ες στο πεδίο της νομικής, όπως ο Lawrence Lessing, εάν καταργούσαμε τα παρωχημένα εμπόδια (π.χ. τα πνευματικά δικαιώματα) η πολιτιστική δημιουργία θα γνώριζε μια καινούργια περίοδο αναγέννησης. Ο Benkler ανέλυσε μια θέση για τα ψηφιακά κοινά, παρόμοια με αυτή της Olstrom για τα φυσικά κοινά, που αποδεικνύει ότι μπορούν να αυτοδιοικηθούν, χωρίς να περιορίζονται από τις σχέσεις της αγοράς που βασίζονται στην ιδιωτική ιδιοκτησία. Ο τίτλος που επέλεξε να δώσει στο βιβλίο του παραπέμπει, ξεκάθαρα, στο κλασικό για τη φιλελεύθερη οικονομική και πολιτική θεωρία έργο *The Wealth of Nations* (1776), του Adam Smith, καθώς δεν ήθελε καθόλου να ταυτιστεί με την ιδέα του ψηφιακού σοσιαλισμού· ο Benkler άντλησε τα παραδείγματά του από τα λογισμικά ανοικτού κώδικα, την Wikipedia και τις πρώιμες μορφές πληθοπορισμού (που δεν επιδιώκουν να αντλήσουν κέρδος), ούτως ώστε να διατυπώσει το επιχείρημά του: μια μορφή αυτοδιοικούμενου τρόπου παραγωγής, που δεν διέπεται από τους κανόνες της αγοράς κατάφερε, για πρώτη φορά, να αναδυθεί στη νεωτερική εποχή. Η τάση αυτή διαμορφώθηκε στην «πρώτη γραμμή» της οικονομίας και δεν ήταν καθόλου μια περιθωριακή, ελλιπής ή υποανεπτυγμένη εξαίρεση προς την ηγεμονία που απολάμβανε η αγορά. Η συμμετοχή στη ψηφιακή οικονομία (που βασίζεται στα κοινά) δεν είναι μια ανορθολογική δράση, από τη στιγμή που περιλαμβάνει μια έννοια ωφελιμότητας–ή «ικανοποίησης μιας ανάγκης», που δεν ταυτίζεται με το συμφέρον ή με το κίνητρο· παράλληλα όμως, βλέπουμε ότι έχει διαφορετική δομή από την «ικανοποίηση» που είναι προϋπόθεση για τη λειτουργία της αγοράς, όπως είναι π.χ. το κίνητρο που μας ωθεί να εργαζόμαστε μαζί με άλλους ανθρώπους, ή η επιδίωξη για αναγνώριση της αξίας μας από τους συναδέλφους μας και

ούτω καθ'εξής. Παραθέτω κάποια από τα χαρακτηριστικά που θεωρώ ότι καθιστούν διανοητή, και άρα πραγματική, μια οικονομία ομότιμων σχέσεων που βασίζεται στα κοινά: η κεντρικότητα που κατέχει η πληροφορία ως μη-ανταγωνιστικό αγαθό· το σχεδόν μηδενικό κόστος αναπαραγωγής της πληροφορίας· η πρόσβαση στην παραγωγή (στους υπολογιστές και στα ψηφιακά δίκτυα) έχει μειωμένο κόστος· η καταλλαξιακή δομή (το αόρατο χέρι της κοινωνίας), η οποία όπως και στην αγορά δύναται να συντονίζει εναρμονισμένα τις ατομικές πρωτοβουλίες. Αυτό, άλλωστε, δεν ήταν άλλο απ'το όνειρο που κινητοποίησε, σε μαζική κλίμακα, αυτούς τους ελεύθερους ανθρώπους που προέτασσαν το προσωπικό (και όχι το αυστηρά οικονομικό) τους συμφέρον· που ήθελαν (επιτέλους) να πραγματώσουν, χάρη στις ζημιές που γνώρισε το σταθερό κεφάλαιο (οι μηχανές), μια οικονομία ομότιμων σχέσεων που θα βασίζεται στην ελεύθερη παραγωγή και στο μοίρασμα του πλούτου· να νικήσουν την αγορά (ή, τουλάχιστον, να της βάλουν όρια)· και να δημιουργήσουν μια νέα οικονομική ζώνη, όπου το κοινωνικό κίνητρο, σε αντίθεση με το πιο αυστηρό οικονομικό κίνητρο, θα ήταν αυτό που θα έπαιζε κεντρικό ρόλο. Ειδικότερα, φαίνεται ότι το έργο του Benkler αποφεύγει να αμφισβητήσει ρητά αυτό το μοντέλο της ανθρώπινης φύσης που θεμελιώνει την οικονομική θεωρία σε μια συγκεκριμένη αντίληψη για το υποκείμενο, όπως είναι, π.χ., ο «μεθοδολογικός ατομισμός» και η συναφής θεωρία της ορθολογικής επιλογής. Όπως σημείωνε η ερευνήτρια Sylvia Wynter, η θεωρία για την κοσμογονία του *homo oeconomicus* (ή αυτού που ονομάζει Man2) εμπνέει αυτό το μοντέλο των ψηφιακών κοινών.[46]

46. Βλ. Sylvia Wynter, «Unsettling the Coloniality of Being/Power/

Η οικονομία της προσοχής αμφισβητεί τις έννοιες της μη-αγοράς και του τρόπου παραγωγής που βασίζεται στα κοινά, όπως αυτές μας παρουσιάζονται στο έργο του Benkler– άλλωστε, η ίδια η πορεία του συγγραφέα, μετατοπίζοντας τον ερευνητικό του φακό από τη μελέτη των ψηφιακών κοινών στη μελέτη των μορφών προπαγάνδας στα δίκτυα, αποτελεί από μόνη της μια ένδειξη για το πως παραγκωνίστηκαν αυτές οι ιδέες. Οι περισσότερες πρωτοβουλίες ομότιμων σχέσεων, που στηρίζονται στα κοινά και στην εθελοντική εργασία, φάνηκε ότι ήταν αδύνατο να ανταγωνιστούν τις εταιρείες αυτές που συντηρούνται και υποστηρίζονται από το επιχειρηματικό κεφάλαιο και τις χρηματοπιστωτικές αγορές· λόγω αυτής της υποστήριξης μπορούσαν να αντεπεξέλθουν σε παρατεταμένες περιόδους ζημιών, καθώς υπολόγιζαν σε μια μελλοντική αξιοποίηση των δικτύων, μέσα από νέα μονοπώλια που θα τους απέδιδαν τεράστια κέρδη. Η δομή επικοινωνίας των κοινωνικών δικτύων κατάφερε να υπερισχύει του μοντέλου ομότιμων σχέσεων, που αφ'ενός βασίζεται στην ανταλλαγή πληροφορίας και αφ'ετέρου στη συνεργασία για την παραγωγή κοινών αγαθών. Οι συγκρούσεις που είχαν προκύψει γύρω από την ομότιμη παραγωγή της αξίας, έδειξαν ότι οι πεποιθήσεις και οι επιθυμίες δεν μπορούν να αναχθούν στα κίνητρα των ατόμων και ότι ο μεθοδολογικός ατομισμός δεν μπορούσε να αντέξει το βάρος που κουβαλούσαν τα υποκείμενα λόγω της κοινωνικο-γενετικής καταπίεσης που βίωναν στη βάση του φύλου, της σεξουαλικότητας, της τάξης, της εθνότητας και της φυλής.

Από την άλλη, η διαδικασία της πλατφορμοποίησης ιδιοποιήθηκε αυτή την έκρηξη *συμμετοχής* στον χώρο της ψηφιακής επικοινωνίας, αυξάνοντας τα *έσοδα* των εταιρειών. Η άνοδος της χρήσης του ίντερνετ (από 361 εκατομμύρια το 2000 σε 2 δισεκατομμύρια το 2010, φτάνοντας τα 5 δις το 2021) μεταφράζεται σε άνοδο της εμπορικής αξίας εταιρειών όπως η Google, Amazon, Facebook, Apple και Microsoft (όπου η εμπορική τους αξία το 2021 ανερχόταν σε 4 τρις δολάρια).[47] Ο Benjamin Grosser, στη ταινία του *Order of Magnitude* (2019), αποτυπώνει με δημιουργικό τρόπο την ιστορική αυτή διαδικασία μέσα από την οποία οι πλατφόρμες κατάφεραν να εκμεταλλευτούν τη συμμετοχή των χρηστ(ρι)ών, βγάζοντας κέρδος απ'αυτήν· το supercut της ταινίας συνθέτει διάφορες δημόσιες εμφανίσεις του CEO της Facebook Mark Zuckenberg, δείχνοντάς τον να χρησιμοποιεί επαναλαμβανόμενα τις λέξεις «περισσότερο» και «ανάπτυξη», αλλά και μετρήσεις όπως «εκατομμύρια» ή «δισεκατομμύρια». Επομένως, βλέπουμε ότι τα ψηφιακά κοινά απαλλοτριώνονται ή υποβαθμίζονται, με την κυριολεκτική σημασία της λέξης– όπως γράφει η Donatella Della Ratta, αναφερόμενη στην εμπειρία της ως δικηγόρος της Creative Commons στον Αραβικό κόσμο στις αρχές της δεκαετίας του 2010. Όπως καταγράφει η ίδια, σε αυτή την περιοχή του πλανήτη τα creative commons απολάμβαναν τον θαυμασμό του κόσμου, πολύ γρήγορα όμως αυτό άλλαξε και άρχισαν να τα αντιμετωπίζουν περισσότερο με πικρία· το YouTube κατάφερε να κεφαλαιοποιήσει τα βίντεο που κατέ-

Truth/Freedom Towards the Human, After Man, Its Overrepresentation– An Argument». *CR: The New Centennial Review* 3, no. 3, 2003.

47. Για στατιστικούς πίνακες σχετικά με την ανάπτυξη του πληθυσμού που έχει πρόσβαση και χρησιμοποιεί το ίντερνετ, βλ. *Internet World Stats*, www.internetworldstats.com. Για την αξία των GAFAM βλ. *Statista*, www.statista.com.

γραφαν (με συστηματικό τρόπο) την αστυνομική και στρατιωτική καταστολή των διαδηλώσεων, άρχισαν έτσι να χάνουν την αξία τους: η αξιοπιστία των ιντερνετικών δικτύων[48] (καταγραφή και διάδοση αυτής της βίας) υπονομεύθηκε από τη στιγμή που διείσδυσε σ' αυτά η προπαγάνδα.

Το κεφάλαιο τείνει να απαλλοτριώνει τα κοινά– αυτή θεωρείται ότι αναδύθηκε για πρώτη φορά μέσω αυτής της διαδικασίας που άλλωστε υλοποιείται σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του. Η θεωρία του Κοινού στο πλαίσιο του μεταεργατίστικου Μαρξισμού (με τον οποίο εγώ προσωπικά είχα αλληλεπιδράσει τη δεκαετία του 2010), υποστηρίζει ότι αυτό το ζήτημα είναι κομβικό αν θέλουμε να καταλάβουμε με ποιο τρόπο λειτουργεί ο καπιταλισμός. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, μια τάση στο πλαίσιο της ανάλυσης θεσμών έθετε το ζήτημα για ένα τρόπο παραγωγής που βασίζεται στα «δικτυωμένα κοινά», υποστηρίζοντας ότι θα μπορούσε να υπερισχύει σε σχέση με την αγορά. Ο μεταεργατίστικος Μαρξισμός, μέσα από την έννοια του Κοινού, διατύπωνε μια διαφορετική ιδέα: αυτός ο τρόπος παραγωγής αποτελεί, απλά, μια νέα φάση στην ιστορία του ταξικού αγώνα και είναι τόσο παλιός όσο και η ίδια η καπιταλιστική οικονομία· αποτελεί μάλιστα τον κινητήρα που τροφοδοτεί την ανάπτυξή της.

Αυτή η αντίληψη για το Κοινό δεν θέτει στο επίκεντρό της τον μεθοδολογικό ατομισμό, ούτε τη μη-ανταγωνιστική φύση της πληροφορίας ως αγαθού. Αυτό οφείλεται στο ότι δεν ξεκινά την ανάλυσή της από την ιστορία και τη φύση της ιδιοκτησίας, αλλά αντίθετα από την ιστορία και τη σύνθεση της εργασί-

48. Βλ. Donatella Della Ratta, *Shooting a Revolution: Visual Media and Warfare in Syria*, Λονδίνο, Pluto Press, 2019.

ας. Το εναρκτήριό της σημείο δεν είναι η ανταλλαγή εντός της αγοράς, αλλά η παραγωγή καθαυτή, δηλαδή η κοινωνική συνεργασία, όπως αυτή λαμβάνει χώρα σε όλη την κοινωνία χωρίς να περιορίζεται στο «εργοστάσιο». Ένα από τα βασικά επιχειρήματα που διατύπωσε αυτό το ρεύμα είναι ότι η κοινωνική συνεργασία, ως πηγή για την παραγωγή της αξίας στις καπιταλιστικές οικονομίες, δεν καθορίζεται (πλέον) αποκλειστικά από τον καταμερισμό εργασίας εντός του εργοστασίου (έτσι όπως προσανατολίζεται στην παραγωγή υλικών αγαθών), αλλά από την πληροφορία, τη γνώση, τα συν-αισθήματα και τη σχεσιακότητα καθαυτή. Αυτή η έννοια προτείνει ότι, βάσει αυτού του μετασχηματισμού, ο καπιταλισμός λειτουργεί όλο και περισσότερο μέσα από μια επαναλαμβανόμενη απαλλοτρίωση του Κοινού: «του πλανήτη και όλων του των πόρων: τη γη, τα δάση, το νερό, τον αέρα και τα μεταλλεύματα», αλλά επίσης και «την ανθρώπινη εργασία και δημιουργικότητα, όπως τις ιδέες, τη γλώσσα, τα συν-αισθήματα και ούτω κατ'εξής».[49] Γι'αυτό το θεωρητικό ρεύμα, η χρηματικοποίηση [financialization] αποτελεί την κυρίαρχη μορφή του κεφαλαίου, εφόσον (ιστορικά) αυτή η μορφή απαλλοτρίωσης αποτελεί το κύριο μέσο συσσώρευσης· έτσι, η αύξηση του ποσοστού κέρδους από την πρόσοδο (σε σχέση με τους μισθούς ή το κέρδος) είναι ένα σύμπτωμα, στη συνολική διανομή των κερδών, αυτής της διαδικασίας απαλλοτρίωσης. Η ηγεμονία του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, η οποία διαπιστώνεται εμπειρικά λόγω του κεντρικού ρόλου που κατέχει η πρόσοδος σε σχέση με τους μισθούς και τα κέρδη, μας φανερώνει ένα

49. Michael Hardt, «The Common in Communism», *Rethinking Marxism* 22, no. 3 (2010): 351.

μετασχηματισμό στη στρατηγική συσσώρευσης του πλούτου: αντίθετα απ'ό,τι υποδεικνύει η έννοια της εκμετάλλευσης στο δίπολο μισθός-κέρδος, όταν η πρόσοδος μπήκε στο προσκήνιο μέσω του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, τότε είδαμε ότι «οι εταιρείες έκλεβαν το Κοινό και το μετασχημάτιζαν σε ιδιοκτησία».[50] Επομένως, η αξία στο πλαίσιο του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου άρχισε να παράγεται μέσα από πρακτικές «εξαγωγισμού» – σύμφωνα με τους Sandro Mezzadra και Brett Neilson, αυτός είναι ένας όρος που μπορεί να συμπεριλάβει τόσο τα δεδομένα όσο και τα ορυκτά μεταλλεύματα.[51] Εστιάζοντας στην έννοια του εξαγωγισμού, το Κοινό κατάφερε να συμπεριλάβει στην κριτική της Μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας τα ζητήματα που έθεταν η πολιτική οικολογία, η επανεξέταση του νόμου της αξίας από τη Μαύρη ριζοσπαστική παράδοση και η φεμινιστική αντίληψη της κοινωνικής αναπαραγωγής.[52] Η θεωρητική αλληλεπίδραση αυτών των προσεγγίσεων, εφόσον δεν μπορεί ποτέ να «ολοκληρωθεί», μας δείχνει τα όρια του νεο-Προμηθεϊκού κοινωνικού εγχειρήματος της επιτάχυνσης [accelerationist].

Σ'αυτό το πλαίσιο, η ιδέα που υποστηρίζει ότι τα ψηφιακά δίκτυα μπορούν να αποτελέσουν «υποδομές για το κοινό» πρέπει να αμφισβητήσει κάποιες «βεβαιότητες» που είναι κεντρικές για τη θεωρία των δικτύων, όπως επίσης και τον κυρίαρχο λόγο για το πως λειτουργεί η ψηφιακή διεπαφή. Τόσο το βιομηχανικό μοντέλο του εργοστασίου, όσο και το φαντασιακό των δικτύων, δεν μπορούν να λάβουν υπόψη τους αυτές τις μορφές κοινωνικής συνεργασίας που αναδύονται στους ψηφιακούς χώρους. Τα καπιταλιστικά ψηφιακά κοινωνικά δίκτυα απορροφούν την ελεύθερη εργασία, εφαρμόζοντας μια τεχνοκοινωνική αρχιτεκτονική στο πλαίσιο της οποίας κάθε κόμβος αποτελεί μια μονάδα. Η νεομοναδολογία, ως θεωρία, μπορεί να μας παρέχει ένα διάγραμμα για τη λειτουργία αυτού του *dispositif*,[53] που απορ-

50. Hardt, «The Common in Communism», σελ. 351.

51. Sandra Mezzadra και Brett Neilson, «On the Multiple Frontiers of Extraction: Excavating Contemporary Capitalism», *Cultural Studies* 31, σελ. 2-3, 2017.

52. Βλ. Tithi Bhattacharya και Lise Vogel, *Social Reproduction Theory: Remapping Class Recentering Oppression*, Λονδίνο, Pluto Press, 2017· και Silvia Federici, «Social Reproduction Theory: History, Issues and Present Challenges», *Radical Philosophy* 2.04 (2019)· Silvia Federici, *Re-Enchanting the World: Feminism and the Politics of the Commons*, Όκλαντ, Καλιφόρνια, PM Press, 2019· Stefania Barca, *Forces of Reproduction: Notes for a Counter-Hegemonic Anthropocene*, Κέμπριτζ, Ηνωμένο Βασίλειο, Cambridge University Press, 2020· Cedric Robinson, *Black Marxism: The Making of the Black Radical Tradition*, Τσέιπελ Χιλ και Λονδίνο, The University of North Carolina Press, 2021· Denise Ferreira, «1 (Life) ÷ 0 (Blackness) = ∞ - ∞ or ∞ / ∞: On Matter Beyond the Equation of Value», *e-flux journal* 79 (2017)· Emanuele Leonardi, interview by Nick Dyer-Witheford, «Autonomist Marxism and World-Ecology: Nick Dyer-Witheford interviews Emanuele Leonardi», *Platforms, Populisms, Pandemics and Riots (PPPR)*, March 18, 2021, https://projectpppr.org/pandemics/ vv28ivjg8ux4uo5qzy8qav9cl0gs3g.

53. [**ΣτΜ**] Δεδομένου ότι η έννοια dispositif εμφανίζεται μόνο μια φορά στο παρόν βιβλίο την αφήνουμε αμετάφραστη, λαμβάνοντας υπόψη το ιστορικό και θεωρητικό βάρος που κουβαλά. Ακολουθώντας την πρόταση του Σ. Σιαμανδούρα (βλ. «Dispositif: γενεαλογία και μετάφραση», *Νέα Εστία*, τχ. 1845, Απρίλιος 2011, σελ. 666-73) φαίνεται ότι η μεταφραστική επιλογή «διάταξη» ή «οικονομία» (ή και «μηχανισμός»), όσον αφορά τουλάχιστον τη Φουκωική ανασκευή του dispositif, δεν αποδίδουν τη δυναμική της έννοιας. Σχετικά με τη χρήση του όρου από την Terranova, είναι μάλλον εμφανές ότι υποδεικνύει αυτή τη σχέση (παραγωγικής) εξουσίας που καταφέρνει με μια κίνηση να ιδιοποιηθεί, να ενσωματώσει, να περιορίσει αλλά και να προωθήσει το «αντικείμενό» της. Εδώ λειτουργεί όντως ως ένα είδος «μηχανισμού» (του κεφαλαίου) που «διατάσσει» το υποκείμενο (ως Λαϊμνιτσιανή μονάδα): τα προϊόντα που παράγει (στον εργάσιμο ή μη-εργάσιμο χρόνο), τις σχέσεις ομοτιμίας (που ευνοούν την «ελεύθερη εργασία») και φυσικά της σχέσεις που είναι περισσότερο άυλες (συν-αισθήματα, κατεύθυνση της επιθυμίας,

ροφά και αποδίδει αξία στην ελεύθερη εργασία που παράγεται μέσω της τεχνοκοινωνικής συνεργασίας. Η πληροφορία που μοιραζόμαστε και διανέμουμε μεταξύ μας δημιουργεί έναν όγκο περιεχομένου που μπορεί να πολλαπλασιάζεται σε (σχεδόν) άπειρες παραλλαγές (του εαυτού του): οι σχέσεις που διαμορφώνουμε μέσα από αυτές τις παραλλαγές καταρρίπτουν οποιαδήποτε διάκριση υπήρχε ανάμεσα σε γραμμές και σημεία, σε ακμές και κορυφές. Αυτή η διάκριση εξανεμίζεται επίσης και από τον τρόπο που διατάσσεται η επικοινωνία: απ'τη συμπάθεια και την αντιπάθεια, τη συν-αισθηματική ροή επιθυμιών και των πεποιθήσεων και τελικά από το πως αναδιατάσσεται το υποκείμενο ως κέντρο θέασης που μπορεί να εξετάσει αυτές τις παραλλαγές–δεν θα λέγαμε όμως ότι αυτό είναι ένα ιδιαίτερα ορθολογικό άτομο, είναι περισσότερο μια νεομπαρόκ σκοτεινή κατοπτρική ψυχική εσωτερικότητα που συγκινείται και ξεδιπλώνεται όταν έρχεται σε επαφή με καθετί που βρίσκεται έξω και πέρα απ'αυτήν.

Οι ψηφιακές τεχνολογίες, έχοντας ριζωθεί τόσο βαθιά στα φυσικά, κοινωνικά και οικονομικά περιβάλλοντα, μας εγκαλούν να βρούμε νέους τρόπους για να κατοικούμε σε αυτόν τον κόσμο. Αν θέλουμε αυτή η ιδέα να βρει περισσότερη απήχηση, δεν μπορούμε να βασιστούμε μονάχα σ'αυτή την τεχνοκοινωνική ψηφιακή αρχιτεκτονική, παράλληλα χρειάζεται να αντιδράσουμε σε ό,τι μας εξαναγκάζει να σχετιζόμαστε με το ψηφιακό με ένα συγκεκριμένο τρόπο· είναι επίσης αναγκαίο να εφεύρουμε νέες μορφές διαφοράς-χωρίς-διαχωρισμό, που να μπορούν να λειτουργούν χωρίς να χρησιμοποιούν ένα τεχνοκοινωνικό λόγο: εκεί όπου ο υπολογισμός διεγείρει το κοινωνικό με νέους τρόπους. Τα likes και τα dislikes, οι πεποιθήσεις, οι διαφωνίες και τα αυθόρμητα κίνητρά μας αποτελούν νέες ψυχικές δυνάμεις που εμπνέουν νέους τρόπους συνεργασίας χωρίς να προωθούν καθόλου κάποια μορφή καταμερισμού εργασίας. Βασίζονται αντίθετα στις δυνάμεις της συμπάθειας και της αντιπάθειας, της ασύμμετρης αλλά και της αμοιβαίας «κατοχής ενός αγαθού» που διαμορφώνουν σχέσεις όπως είναι το «ακολουθώ» και το «με ακολουθούν». Η διάκριση ανάμεσα σε αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία, που ήταν κεντρική για την πρώιμη Μαρξιστική πολιτική οικονομία, έχει ξεπεραστεί· εφόσον η αξία πλέον πραγματοποιείται μέσα από ηθικές, υπαρξιακές και αισθητικές αξίες. Από τη στιγμή που όλες οι μορφές αξίας ενσωμάτωσαν την εντροπική τάση αύξησης της τεχνοκοινωνικής πληροφορίας, βλέπουμε ότι το κοινωνικό όραμα για τη δημιουργία ενός «υπεραλγόριθμου» το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να φτιάξει μια απρόβλεπτη μορφή ξένης/εξωγήινης νοημοσύνης, που δραπετεύει από αυτόν τον κόσμο. Όλα αυτά (και άλλα πολλά) καθορίζουν τον δρόμο που θα ακολουθήσουμε και τους στόχους που θα βάλουμε: κουβαλούν όλο αυτό το απειλητικό βάρος που μας φορτώνουν οι πανδημίες, οι περιβαλλοντικές καταστροφές και οι παγκόσμιοι πόλεμοι.

Νάπολη, Ιταλία
Μάρτιος 2022

πεποιθήσεις). Ειδικότερα σε ένα πλαίσιο κριτικής του «γνωσιακού και ψηφιακού» καπιταλισμού, αυτή η πολυσημία της έννοιας λειτουργεί περισσότερο προωθητικά.